

ΕΘΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ

ΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑΙ ΑΣΚΗΣΕΙΣ

Ἐάν τις ἤθελεν ἐπιχειρήσει νὰ πείσῃ τὸν κόσμον ὅτι ἄλλο τὸ νὰ εἶναι αὐτόχρομα σοφός καὶ ἄλλο τὸ νὰ ἔχῃ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἰδιοφυίαν τῆς μεταβιβάσεως τῆς σοφίας του, τῆς διοχετεύσεως τῶν θησαυρῶν τῆς γνώσεώς του καὶ εἰς τοὺς ἄλλους, ἐὰν ἤθελεν ὑποστηρίξει, ὅτι ὁ Ἰούλιος Σίμων, ὁ τὸσον βαθύτατα ἐγκύψας εἰς τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἢ ὁ Φερρῦ, ὁ ὀργανωτὴς καὶ μεταρρυθμιστὴς τῆς παιδείας ἐν Γαλλίᾳ, θὰ ἦσαν οἱ πλέον ἄχρηστοι, καὶ οἱ πλέον ἀκατάλληλοι τῶν δημοδιδασκάλων, βεβαίως ἤθελον ἀπαντήσῃ εἰς αὐτόν, ὅτι λέγει κοινοτοπίας, ζητῶν νὰ ἀνακοινώσῃ ἀλήθειαν, τὴν ὅποιαν οὐδεὶς ποτε θὰ εἶχε τὴν διάθεσιν νὰ τῷ ἀμφισβητήσῃ. ὅτι μοχθεῖ καὶ ἀγωνίζεται νὰ ἐκβιάσῃ θύρας ἀνοικτάς.

Καὶ ὅμως παρ' ἡμῖν δυνατόν ἀλήθειαί τινες νὰ ἀπολαύουν τοῦ ἐξαιρετικοῦ προνομίου νὰ μὴ καταπολεμῶνται καὶ δι' ἐπίσημου καὶ κεκρυγμένου κατ' αὐτῶν πολέμου, τοιαύτη δὲ εἶναι βεβαίως καὶ ἡ ἀνωτέρω, παρορῶνται ὅμως πάντοτε καὶ παραγκωνίζονται, χωρὶς οὐδεὶς νὰ τὰς ἐνθυμηθῇ καὶ χωρὶς οὐδεὶς νὰ ἔχῃ τὴν διάθεσιν νὰ τὰς ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἐνεργείας ἀπὸ τῆς διαρκούς καὶ ὀργανικῆς ἀποστρατεύσεως, εἰς ἣν ἔχουν καταδικασθῇ.

Αὐτὸ τοῦτο συνέβη καὶ μὲ τὸ θέμα, τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπασχολεῖ.

Πλησιάζουν νὰ συμπληρωθῶν τρία τέταρτα αἰῶνος, ἀφ' ἧς συνέστη τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον, κατὰ τὰ ὅποια ἐνομιζόμεν ὅτι ἀρκεῖ νὰ μάθῃ τις ὀλίγα στοιχειωδέστατα γράμματα, — χρέσιμα τὸ πολὺ διὰ τὸν ἑαυτὸν του εἰς οἶον δήποτε ἄσημον ἐπάγγελμα, — διὰ νὰ εἶναι ἐπαρκέστατος μύστης τῆς προκαταρκτικῆς ἐκπαιδεύσεως, κάλλιστος δημοδιδάσκαλος· διὰ νὰ ἀσκήσῃ δηλαδὴ τὸ λειτούργημα, εἰς ὃ ἀνήκει ἡ πρώτη καλλιέργεια τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ ἤθους τῶν Ἑλληνοπαίδων· καὶ ὅτι ἀρκεῖ ἐπίσης νὰ σπουδάσῃ τις δι' ἑαυτὸν τὰ τοῦ προγράμματος τῆς Φιλοσοφικῆς σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου, — ἀπὸ τοῦ ὁποῖου μάλιστα ἕως προχθὲς ἔλειπεν ἡ παιδαγωγικὴ, — λαμβάνων δὲ τὸ δίπλωμα τοῦ διδάκτορος ἢ τὸ τοῦ προλύτου νὰ εἶναι ἀρμοδιώτατος τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως ὄργανον, διδάσκαλος ἢ καθηγητὴς.

Καί, προκειμένου μὲν περὶ τῆς προκαταρκτικῆς ἐκπαιδεύσεως, ὁ εὐεργετικός, ὁ ὄντως σοφός

θεσμός τῶν διδασκαλείων καὶ τῶν υποδιδασκαλείων παρέχει σήμερον εἰς τὸ ἔθνος δημοδιδασκάλους καὶ γραμματιστάς ἀνταξίους τοῦ μεγάλου, τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῶν προορισμοῦ.

Προκειμένου ὅμως περὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, περὶ τῆς ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς σχολείοις καὶ τοῖς Γυμνασίοις διδασκαλίας, οὐδεμία μέχρι τοῦδε ἔχει ληφθῆ φροντίς παιδαγωγικῆς διδασκαλίας τῶν διδασκόντων, ἔχουσι δὲ ἀφεθῆ κατ' ὅλην ταύτην τὴν μακρὰν περίοδον τοῦ ἐθνικοῦ βίου εἰς τὰς ὑποκειμενικὰς αὐτῶν γνώσεις καὶ εἰς τὴν τὸσον πάντοτε ἀνεπαρκῆ ὑποκειμενικὴν ἰδιοφυίαν ἐκάστου πρὸς τὴν μετάδοσιν τῶν οἰκείων γνώσεων.

Ἡ κατὰ τοῦτο ἀπίστευτος αὐτῆ τῆς πολιτείας ἀναληθσία ἔδει βεβαίως νὰ τερματισθῇ. Ἡ θεραπεία ὅμως τῶν ἐξ αὐτῆς κακῶν, ἡ ριζικὴ δὲν ἐπιτυγχάνεται διὰ μέσων προχείρων.

Ἐν τούτοις ὁ νῦν Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας, χωρὶς νὰ παραμελήσῃ τὴν ριζικὴν τοῦ κακοῦ θεραπείαν, ἣτις χρῆζει τῆς συνδρομῆς τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας, προσέφυγεν εἰς προσφιέστατον μέσον, ὅπως, μέχρις οὐ ὠριμάσουν οἱ καρποὶ συστηματικῆς παιδαγωγικῆς διδασκαλίας, μὴ παρέρχεται ἀχρησιμοποίητος ὁ χρόνος πρὸς, ἔστω καὶ ἀτελεῖ, παιδαγωγικὴν διδασκαλίαν καὶ ἀσκήσιν τῶν διδασκόντων ἐν τῇ μέσῃ ἐκπαιδεύσει.

Τὴν ριζικὴν θεραπείαν ἐπεδίωξε διὰ σπουδαιότητος νομοσχεδίου ὑποβληθησομένου εἰς τὴν προσεχῆ σύνοδον τῆς Βουλῆς, δι' οὗ συνιστᾶται ἀνώτερον διδασκαλεῖον τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, εἰς ὃ ὑποχρεωτικῶς θέλουσι φοιτήσῃ καὶ ἀπακτήσῃ πτυχίον οἱ διδάκτορες καὶ οἱ προλύται τῆς Φιλοσοφικῆς σχολῆς, οἱ μέλλοντες νὰ διδάξωσιν ὡς Ἑλληνοδιδάσκαλοι, σχολάρχαι καὶ καθηγηταὶ ἐν τοῖς Γυμνασίοις.

Ἄλλ' ὡς εἶπομεν, τῆς λειτουργίας τοῦ διδασκαλείου τούτου οἱ καρποὶ θὰ βραδύνουν κατ' ἀνάγκην. Διὰ τοῦτο τὴν ἐκ τῶν ἐνότων θεραπείαν ὁ κ. Στάης ἐπεδίωξεν ὡς πρὸς τὴν ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς σχολείοις διδασκαλίαν διὰ τοῦ ἐξῆς μέσου:

Ἀποβλέπων εἰς τὸ ὅτι οἱ λειτουργοὶ τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως εἶναι ὅλως ἀνερμάτιστοι ὑπὸ ἐποψίν παιδαγωγικὴν καὶ διδακτικὴν εἰς τὸ διδασκαλικὸν ἔργον, ἐκάλεσε τοὺς ἔχοντας ὑπηρεσίαν κάτω τῶν 10 ἐτῶν ἑλληνοδιδασκάλους καὶ σχολάρχας κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς ἀκρόασιν παιδαγωγικῶν μαθημάτων ἐπὶ ἓνα μῆνα (τὸν Αὐγούστου ὅλον). Ἡ θεωρητικὴ αὐτῶν διδασκαλία ἀνετέθη εἰς τοὺς κ. κ. Χαρίσιον Παπαμάρ-

κου, διευθυντήν του Διδασκαλείου Ἀθηνῶν, Δ. Ζαγγογιάννην, καθηγητήν του Πανεπιστημίου καὶ Φ. Δ. Γεωργαντζάν, τμηματάρχην του ὑπουργείου τῆς Παιδείας. Διηρέθησαν δὲ εἰς δύο τμήματα, ὧν τὸ ἓν ἀπετέλεσαν οἱ σχολάρχαι, εἰς ὃ ἐδίδαξε παιδαγωγικὴν καὶ διδακτικὴν ὁ κ. Ζαγγογιάννης, τὸ δὲ ἕτερον ἀπετέλεσθη ἐκ τῶν ἑλληνοδιδασκάλων, εἰς ὃ ἐδίδαξε τὴν μὲν παιδαγωγικὴν ὁ κ. Χ. Παπαμάρκου, τὴν δὲ διδακτικὴν ὁ κ. Φ. Δ. Γεωργαντζάν. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο τμήμα δὲν παρέλιπον νὰ φοιτῶσι καὶ οἱ τοῦ πρώτου τμήματος.

Ἀφ' οὗ ἀπέκτησαν τὰς ἀναγκασιότατας θεωρητικὰς γνώσεις κατὰ τὸ παρελθόν ἔτος οἱ σχολάρχαι καὶ ἑλληνοδιδασκαλοὶ, ἐπάναγκες, καθίστατο καὶ πρακτικῶς νὰ ἰδῶσι ταύτας ἐφαρμοζομένας ἐν τοῖς σχολείοις, ἐν εἰς διδάσκουσι. Διὰ τοῦτο κατὰ τὸ ἐνεστὼς ἔτος ἐκλήθησαν ἀπὸ 1—15 Αὐγούστου νὰ παραστῶσιν εἰς τὰς ὑποδειγματικὰς διδασκαλίας, αἰτίνας ἀνετέθησαν εἰς τοὺς κ. κ. Φ. Δ. Γεωργαντζάν, τμηματάρχην του ὑπουργείου τῆς Παιδείας, Α. Σακελλαρίου, διευθυντήν του Διδασκαλείου Θεσσαλίας, καὶ Ἀρ. Κουρτιδῆν, καθηγητήν του Διδασκαλείου Ἀθηνῶν. Διηρέθησαν δὲ οἱ διδασκόμενοι εἰς τρία τμήματα, ἀνά ἑκάτον εἰς ἑκάστον, ὧν τὸ ἓν ἐκ σχολαρχῶν ἀπαρτιζόμενον ἀνετέθη πρὸς ἄσκησιν εἰς τὸν κ. Φ. Δ. Γεωργαντζάν, τὸ ἕτερον εἰς τὸν κ. Α. Σακελλαρίου, τὸ τρίτον εἰς τὸν κ. Ἀρ. Κουρτιδῆν ἠνωμένα δὲ καὶ τὰ τρία ταῦτα τμήματα ἤσκησε περὶ τὸ διδάσκειν τὰ φυσικομαθηματικά, ἤτοι Φυσικὴν, Ζωολογίαν, Ὀρυκτολογίαν καὶ Βοτανικὴν, ὁ κ. Μ. Σακελλαρόπουλος, ἑκάστος δὲ τῶν λοιπῶν ἐδίδαξεν ὑποδειγματικῶς ἐνώπιον μαθητῶν του Ἑλληνικοῦ σχολείου τὰ ἐξῆς μαθήματα: Ὀρθοπεδικά, Ἱστορίαν, Γεωγραφίαν, Γραμματικὴν, Νεοελληνικὰ καὶ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ. Κατὰ τὴν ὑπόδειξιν ἐφηρμοζόντο οὐ μόνον αἱ διδακτικαί, ἀλλὰ καὶ αἱ παιδαγωγικαὶ ἀρχαί, ὅσον ὁ χρόνος καὶ αἱ περιστάσεις ἐπέτρεπον· οὕτω δὲ κατὰ τὸ ἐνεστὼς ἔτος ὅπως δῆποτε διὰ τῆς ἐφαρμογῆς εἰς τὴν πράξιν τῶν κατὰ τὸ παρελθόν ἔτος διδαχθεῖσων θεωριῶν συνετέλεσθη ἡ μόρφωσις τῶν διδασκάλων τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων εἰς τὸ διδακτικὸν τῶν ἔργων, οὐ ἢ ἀνάσκησις εἰς τὸ μέλλον θὰ ἀποβῆ τελεσφορωτέρω εἰς τὴν παιδευομένην νεότητα.

Οἱ προσελθόντες σχολάρχαι ἀνήρχοντο εἰς 146, οἱ δὲ ἑλληνοδιδασκαλοὶ εἰς 152.

Ὁ κ. Ὑπουργὸς ἐκλίσε τὰς ἀσκήσεις διὰ καταλλήλου λόγου. Ἐπῆνεσε τὸν ζῆλον καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἀσκηθέντων διδασκάλων, ἐξῆρε τὰς ὠφελείας ἅς ἐκ τῶν παιδαγωγικῶν μαθημάτων θὰ ἀποκομίσωσι, καὶ παρώτρυνε νὰ συμπληρώσωσι τὰ γενόμενα παιδαγωγικὰ μαθήματα διὰ περαιτέρω μελέτης παιδαγωγικῶν ἔργων.

Εἰς δὲ τοὺς μαθητὰς τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευσαν διὰ τὰς ὑποδειγματικὰς διδασκαλίας, ὁ κ. Ὑπουργὸς ἰδίᾳ χειρὶ μετὰ θερμὴν προσοχίαν ἐδώρησεν ἀνά τρία βιβλία ἐκ τῶν του Συλλόγου τῶν ὠφελίμων βιβλίων δεμένα μὲ ταινίας λευκὰς καὶ κυανὰς, αὐτὴν Ἑκκλησίαν μας», αὐτὰ Καθήκοντα του Πολίτου» καὶ αὐτὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα».

Δὲν θέλομεν νὰ ὑπερτιμῶμεν τὰ μορφωτικὰ ἀποτελέσματα τῆς παιδαγωγικῆς ταύτης διδασκαλίας καὶ τῶν πρακτικῶν ἐφαρμογῶν, εἰς ἅς τὸσον βραχὺς διετέθη χρόνος.

Ἄλλ' ὅσον ἀτελῆ καὶ ἂν ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν ἦσαν πάντοτε πολὺτιμα, πάντοτε κρείσσονες ἑαυτῶν ὡς πρὸς τὴν διδακτικὴν καὶ τὴν παιδαγωγικὴν μέθοδον θὰ συνεχίσουν μετὰ τὰς ἀσκήσεις ταύτας οἱ σχολάρχαι καὶ οἱ ἑλληνοδιδασκαλοὶ τὸ μορφωτικὸν αὐτῶν ἔργον.

Θὰ ἦσαν δὲ πολὺτιμοὶ αἱ ἀπαρχαὶ αὐταὶ καὶ ἂν μόνον περιορίζοντο νὰ καταστήσουν εἰς τὸν κόσμον τῶν διδασκόντων αἰσθητὴν τὴν ἀνάγκην ταυτέως αὐτῶν μορφώσεως, καὶ ἂν μόνον ἀποτελέσμα αὐτῶν ἦθελον εἶναι ὁ ἐκ τῆς ἀμέσου ἐπὶ τὸ αὐτὸ διδασκαλίας του συνόλου τῶν σχολαρχῶν καὶ διδασκάλων τῶν ἑλληνικῶν σχολείων σύνδεσμος καὶ ἡ ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας τῶν ἰδεῶν αὐτῶν ὠφέλεια.

Πλὴν τούτων ὁμῶς ἀρτιώτεροι, μὲ διαυγεστέρας ἰδέας περὶ τῶν διδακτικῶν μεθόδων καὶ τῆς πρακτικωτέρας διδασκαλίας θὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰ σχολεῖα τῶν μὲ ἐνθερμότερον τὸν ζῆλον καὶ μὲ ἐπιψηλοτέραν τὴν συνειδησιν τῆς μεγάλης ἀποστολῆς του λειτουργήματος, δι' οὗ περιέβαλεν αὐτοὺς ἡ πολιτεία.

Διὰ τοὺς ἀγῶνας τούτους πρὸς ἀρτίαν διδακτικὴν καὶ παιδαγωγικὴν μόρφωσιν τῶν διδασκόντων ἡ «Ἐθνικὴ Ἀγωγή» θερμότερα συγκαίρει τὸν κ. Ὑπουργόν τῆς Παιδείας, ἐνισχύουσα αὐτὸν εἰς ἔργον, ἀπὸ τῆς εὐοδώσεως του ὁποῖου ἤρτηται ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ διάπλασις τῶν γενεῶν του μέλλοντος.

ΦΙΛΟΔΗΜΟΣ

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΑΓΩΓΗ¹

[Κατὰ τὸν Ἑρβέρτον Σπένσερ].

Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ θεμελιώδης αὕτη παιδαγωγικὴ ἀρχή, ὅτι δηλ. ἡ κατανομὴ τῶν σπουδῶν καὶ ἡ μέθοδος αὐτῶν πρέπει ν' ἀναλογῶσι πρὸς τὴν τάξιν τῆς ἀνελιξέως καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, οὐδέποτε ἐντελῶς ὑπῆρξεν ἄγνωστος. Κατ' ἀνάγκην

¹ Ἴδε σελ. 241.

οἱ διδάσκαλοι δὲν ἠμέλησαν αὐτὴν κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀπλῶς διότι μόνον ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦτον εἶναι δυνατὴ ἡ ἀγωγή. Οὐδέποτε βεβαίως ἐδίδαξαν τὴν μέθοδον τῶν τριῶν εἰς παιδας, πρὶν διδάξωσι τὴν πρόσθεσιν, οὐδ' ἔδωκαν συνθέσεις εἰς παιδας μὴ μαθόντας ἐπι νὰ γράψωσι, καὶ τὰ περὶ κωνικῶν τομῶν πάντοτε προηγήθησαν τῶν στοιχείων του Εὐκλείδου. Ἄλλ' ἡ πλάνη τῶν ἀρχαίων μεθόδων συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι δὲν ἐφαρμόζουσιν εἰς τὰ ἐπὶ μέρους ὅ,τι ἀποδέχονται ὡς ὀρθόν διὰ τὰ καθόλου. Καὶ ὁμῶς ἡ ἀρχὴ ἐφαρμόζεται ἐπὶ πάντα. Ἐὰν ἔτη πρέπει νὰ παρέλθωσιν ἀφ' οὗτο ὁ παῖς ἀντιλαμβάνεται τὴν τοπικὴν ἰσχύειν δύο ἀντικειμένων, μέχρις οὗ δυνατῆς προβαίνων βαθμηδὸν εἰς εὐρυτέρας καὶ ποικιλωτέρας γνώσεις νὰ νοήσῃ τὴν γῆν ὡς σφαιρὰν ἀποτελουμένην ἐξ ἡπείρων καὶ θαλασσῶν, καλυπτομένην ὑπὸ ὀρέων, δασῶν, ποταμῶν καὶ πόλεων, καὶ στρεφομένην περὶ τὸν ἄξονα αὐτῆς καὶ περὶ τὸν ἥλιον, καθίσταται φανερόν ὅτι ὑπάρχει γενικὴ τις τάξις διαδοχικῆς πορείας, δι' ἧς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ πρέπει νὰ διέλθῃ, ὅτι ἐκάστη παράστασις εὐρυτέρα ἀπαρτίζεται ἐξ ἄλλων μικροτέρων, αἰτίνας πρέπει νὰ προὔρχωσιν, καὶ ὅτι εἶνε ἐξ ἴσου σχεδὸν ἄλογον τὸ προσφέρειν εἰς τοὺς παιδας τὰς συνθέτους παραστάσεις, πρὶν ἀποκτήσῃ τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν αὐτὰ συνίστανται, ἵδρον καὶ τὸ προσφέρειν τὴν τελικὴν παράστασιν τῆς σειρᾶς πρὸ τῆς ἀρχικῆς. Ἴνα τὸ πνεῦμα ἀποκτήσῃ πλήρη ἔννοιαν πράγματός τινος, πρέπει νὰ διέλθῃ διὰ σειρᾶς παραστάσεων βαθμηδὸν συνθετωτέρων. Ἡ ἀνάπτυξις τῶν ψυχικῶν δυνάμεων κατορθοῦται διὰ τῆς ἀφομοιώσεως τῶν παραστάσεων, ἡ δὲ ἀφομοίωσις εἶνε ἀδύνατον νὰ γίνῃ τελεία, ἐὰν αἱ παραστάσεις δὲν προσφέρωνται εἰς τὸ πνεῦμα κατὰ φυσικὴν τάξιν· ἄλλως ὁ μαθητὴς δέχεται αὐτὰς ἀπαθῶς καὶ ἀηδῶς καὶ διατηρεῖ ἐν τῇ μνήμῃ ὡς νεκρὰν ὕλην ἄχρηστον σχεδὸν αὐτῶ, ἐκτὸς ἐὰν ἔχῃ ἱκανὴν νοημοσύνην, ὥστε ἀφ' ἑαυτοῦ ἐν ἀνάγκῃ νὰ συμπληροῖ τὰ χάσματα.

Ἄλλὰ τίς ἡ ἀνάγκη, θὰ εἴπῃ τις, νὰ ματαιοπονωμένον ζητοῦντες σύστημα ἀγωγῆς ὀρθόν; Ἐὰν εἶνε ἀληθὲς ὅτι τὸ πνεῦμα, ὡς τὸ σῶμα, ἔχει ἐκ τῶν προτέρων κεχαραγμένην τὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεώς του, ὅτι ἀναπτύσσεται ἐξ οἰκείας δυνάμεως, ὅτι ἡ ἔφεσις πρὸς τοῦτο ἡ ἐκείνο τὸ εἶδος τῶν γνώσεων ἐξεγείρεται ἐν αὐτῶ, ὅταν αὐταὶ ἢ ἐκείνα αἱ γνώσεις καταστῶσιν ἀναγκαῖα: εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, ὅτι ἐγκλείει ἐν ἑαυτῶ τὸ κέντρον πρὸς τὸ εἶδος τῆς ἐνεργείας, οὕτινος ἔχει ἀνάγκην καθ' ἑκάστην περίοδον τῆς ἀναπτύξεώς του, τότε πρὸς τί ἡμεῖς καθ' οἶον δῆποτε τρόπον νὰ ἐπεμβαίνωμεν; διὰ τί νὰ μὴ ἐγκαταλείπωμεν τοὺς παιδας εἰς τὴν φυσικὴν ὁλως ἀνάπτυξιν, ἵνα μόνον, ὅπως δύνανται, ἀπο-

κτήσωσι τὰς γνώσεις καὶ ἵνα καὶ ἡμεῖς πράττωμεν ἀκόλουθα πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς; Τὸ ζήτημα ἐμβάλλει ἐκ πρώτης ὄψεως εἰς ἀμυχανίαν. Ἐὰν ἀληθῶς σύστημα πλήρους ἀποχῆς εἶνε ἡ λογικὴ συνέπεια τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν ἀρχῶν, τότε εὐλόγως ἀναιροῦνται αὐταὶ διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς. Ἄλλ' ἐὰν καλῶς ἐννοηθῶσιν, οὐδεμίαν ἀφορμὴν παρέχουσιν εἰς τοιαύτην ἐνστασιν ἀντιφάσεως. Ἀπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τὰς ὕλικὰς σχέσεις θὰ δεῖξῃ τοῦτο σαφῶς. Ὑπάρχει γνωστός νόμος τῆς ζωῆς ὅτι, ὅσο περιπλοκώτερος εἶνε ὁργανισμὸς τις ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτοῦ, τοσούτω μακροτέρα εἶνε καὶ ἡ χρονικὴ περίοδος, καθ' ἣν ἔχει ἀνάγκην τῆς τροφῆς καὶ προστασίας του παραγαγόντος ὁργανισμοῦ. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ του οἰκοθεν ἐπαρκοῦντος εἰς τὴν ἰδίαν ζωὴν καὶ ταχέως ἀναπτυσσομένου σποριδίου του φύκου καὶ του βραδέως ἀναπτυσσομένου σπέρματος του δένδρου του πολλαπλᾶ φέροντος περικαλύμματα ἐγκλείοντα προμήθειαν τροφῆς, ἥτις μέλλει νὰ θρέψῃ τὸ δένδρον κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐμβρυακῆς οὕτως εἶπειν ἀναπτύξεως αὐτοῦ, παρέχει τὴν ἐν τῷ φυτικῷ βασιλείῳ ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας ταύτης. Ἐν δὲ τῷ ζωικῷ δυνάμεθα νὰ κατιδῶμεν αὐτὴν εἰς πλῆθος παραδειγμάτων, ἀπὸ τῆς μονάδος, τῆς ὁποίας τὰ δύο ἡμίση, εἰς τὰ ὁποία αὐτομάτως χωρίζεται, ἐπαρκοῦσιν εἰς αὐθύπαρκτον ζωὴν, μέχρι του ἀνθρώπου, ὅστις, ἀφοῦ διέλθῃ μακρὰν περίοδον κυοφορίας καὶ θηλασμοῦ, ἀναμίνει εἴτα νὰ προσφέρωσιν ἄλλοι εἰς αὐτὸν τὴν τροφήν, ἐπὶ μακρὸν δὲ ἐπι διατελεῖ ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῶν γονέων, οἵτινες πορίζουσιν εἰς αὐτὸν τροφήν, κατοικίαν, ἔνδυμα, μέχρις οὗ ἐν ἡλικίᾳ δεκαπέντε ἢ εἴκοσιν ἐτῶν δυνατῆς νὰ ἐπαρκέσῃ μόνος εἰς ἑαυτόν. Ὁ αὐτὸς νόμος ἐφαρμόζεται καὶ εἰς τὸ πνεῦμα. Καὶ διὰ τὴν τροφήν του πνεύματος πᾶν ἀνώτερον ὄν, ἰδίως δὲ ὁ ἀνθρώπος, ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀρωγῆς του ἐφήβου. Ὅπως τὸ νήπιον δὲν δύναται νὰ κινηθῆ οὐδὲ νὰ λάβῃ μόνον τὴν τροφήν, ἣν ὁ στόμαχος αὐτοῦ ἀπαιτεῖ, ἀδυνατεῖ ὁμοίως νὰ εὐρῆ καὶ φέρῃ ὑπὸ τὴν χεῖρα αὐτοῦ τὴν ὕλην, ἐφ' ἧς θὰ ἐξασκήσῃ τὴν ἐνεργείαν τῆς ἀντιλήψεως. Καὶ ὅπως δὲν δύναται νὰ παρασκευάσῃ τὴν τροφήν αὐτοῦ, δὲν δύναται ὡσαύτως ν' ἀναγάγῃ τὰς γνώσεις αὐτοῦ εἰς τὴν μορφήν, ὑφ' ἣν εἶνε δεκτικαὶ ἀφομοιώσεως. Ἡ γλῶσσα, τὸ μέσον τοῦτο δι' οὗ μεταλαμβάνομεν πάσας τὰς ὑπερτέρας ἀληθείας, μεταβιβάζεται εἰς τὸ παιδίον ὑπὸ τῶν περιστοιχιζόντων προσώπων. Καὶ βλέπομεν ἐκ παραδειγμάτων καὶ πειραμάτων ὅτι ἐπέρχεται στάσις εἰς τὴν ἀνάπτυξιν του ἀνθρώπου, ὅταν αὐτὴ δὲν ὑποβοηθῆται ὑπὸ τῶν γονέων ἢ τῶν παιδαγωγῶν. Οὕτω λοιπὸν παρέχοντες καθ' ἑκάστην τὰ πράγματα εἰς τὴν ἀντιλήψιν του παιδὸς καὶ παρασκευάζοντες αὐτὰ ἀρμο-

δίως καθ' ὕλην καὶ εἶδος ἔχομεν πρὸ ἡμῶν στάδιον ἐνεργείας ὑπὲρ τῆς διατροφῆς τοῦ πνεύματος ἐξ ἴσου εὐρὺ ὅσον καὶ τὸ ὑπὲρ τῆς σωματικῆς διατροφῆς. Ἐν ἀμφοτέροις κύριον ἔργον τῶν γονέων εἶνε ν' ἀγρυπνώσιν, ὅπως μὴ οἱ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ παιδὸς ἀπαιτούμενοι ὅροι ἐλλείπωσι. Καὶ ὅπως παρέχοντες εἰς τὸν παιδὰ τὴν τροφήν, τὸ ἔνδυμα καὶ τὴν κατοικίαν δὲν ἐπεμβαίνουν εἰς τὴν φυσικὴν ἀνάπτυξιν τῶν μελῶν καὶ τῶν ἐντοσθίων, ἥτις ἀκολουθεῖ τὴν πορείαν καὶ τοὺς νόμους αὐτῆς, οὕτω δύνανται νὰ προσφέρωσιν αὐτῷ ἤγους πρὸς μίμησιν, ἀντικείμενα πρὸς ἐποπτεῖαν, βιβλία πρὸς ἀνάγνωσιν, προβλήματα πρὸς λύσιν, χωρὶς οὐδόλως νὰ διαταράττωσιν τὴν φυσικὴν πορείαν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἥτις πολὺ μᾶλλον οὕτω διευκολύνεται. Ἄρκει πρὸς τοῦτο νὰ μὴ ἀσκῶσιν ἐπ' αὐτὸν κατάθλιψιν εἴτε ἄμεσον εἴτε ἔμμεσον. Ἐκ πάντων τούτων συμπεραίνομεν ὅτι αἱ ἀνωτέρω ἐκτεθεισὶ ἀρχαὶ δὲν συνεπάγονται, ὡς ἠδύνατό τις νὰ δίσχυρισθῇ, ἐγκατάλειψιν πάσης διδασκαλίας, ἀλλ' ὅτι ἐξ ἐναντίας ἀφίνοσιν εὐρὺ στάδιον ἐνεργείας πρὸς ἐκπόνησιν ἐνεργου καὶ καλῶς ἐσκευασμένου συστήματος παιδείσεως.

... Καὶ ἵνα διανοίξωμεν τὴν ὁδὸν εἰς ἐκτενεστέρας ἐρεῦνας, καταλέγομεν ἐνταῦθα τὰς ἀρχὰς ταύτας. Τινὲς ἐξ αὐτῶν διεληφθήσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σαφῶς ἐν ταῖς προηγουμέναις παρατηρήσεσιν, ἀλλὰ δὲν θεωροῦμεν ἄσκοπον νὰ ἐκθέσωμεν αὐτὰς πάσας ἐν τῇ λογικῇ αὐτῶν τάξει.

1. Ὅτι ἐν τῇ ἀγωγῇ πρέπει νὰ χωρῶμεν ἀπὸ τοῦ ἀπλοῦ εἰς τὸ σύνθετον, εἶνε ἀλήθεια, ἐφ' ἧς πάντοτε μὲν οἱ παιδαγωγοῦντες ἐστηρίχθησαν ἐν τινὶ μέτρῳ, ἀλλ' οὐχὶ ἐν πλήρει ἐπιγνώσει οὐδὲ κατὰ τρόπον ἀκόλουθον. Ὅπως πάντα τὰ δεκτικὰ ἀναπτύξεως, καὶ τὸ πνεῦμα χωρεῖ ἐκ τοῦ ἀπλοῦ εἰς τὸ σύνθετον, καὶ ἐπειδὴ λογικὸν τι σύστημα ἀγωγῆς παριστᾷ ἐξωτερικῶς τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην πορείαν, ὀφείλει ν' ἀκολουθῇ τὴν αὐτὴν πρόδον. Ἐνέχει δὲ ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ αὐτῆς πολλῶν εὐρύτεραν ἐννοιαν ἢ ὅσην φαντάζεται τις ἐκ πρώτης ὕψεως· διότι πλὴν τοῦ ὅτι ὀφείλομεν νὰ βαινῶμεν ἀπὸ τοῦ ἀπλοῦ εἰς τὸ σύνθετον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἐνός ἐκάστου κλάδου τῆς γνώσεως, συνεμφαίνει ὅτι ὀφείλομεν τὸ αὐτὸ νὰ πράττωμεν καὶ ἐν τῷ ὅλῳ κύκλῳ τῶν προσδιδόμενων γνώσεων. Ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα ἀποτελεῖται κατ' ἀρχὰς ἐκ μικροῦ ἀριθμοῦ ἐνεργῶν δυνάμεων, αἱ δὲ βραδύτερον λειτουργοῦσαι ἀναφαίνονται ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην, ἕως οὗ σύμπασαι λειτουργήσωσι συγχρόνως, ἔπεται ὅτι καὶ ἡ διδασκαλία ὀφείλει κατ' ἀρχὰς νὰ περιλαμβάνῃ μικρὸν κύκλον ἀντικειμένων, νὰ ἐπεκτείνῃ δὲ βαθμηδὸν αὐτόν, ἕως οὗ συμπεριλάβῃ ἐν αὐτῷ πάντα. Οὐ μόνον λοιπὸν

ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ὅλῳ ὀφείλει ἡ ἀγωγή νὰ προχωρῇ ἀπὸ τοῦ ἀπλοῦ εἰς τὸ σύνθετον.

2. Ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις, ὡς καὶ πᾶσα ἄλλη, εἶνε πρόδος ἀπὸ τοῦ ἀπροσδιορίστου ἐπὶ τὸ ἐπιδιωρισμένον. Ὁ ἐγκέφαλος, ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ ὄργανισμοῦ, δὲν ἀφικνεῖται εἰς τὴν τελειότητα τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ εἰμὴ κατὰ τὴν ὄριμον ἡλικίαν, καὶ ὅσην τελειότερα εἶναι ἡ κατασκευὴ αὐτοῦ, τοσούτω ἀκριθέστερα εἶνε καὶ αἱ λειτουργίαι αὐτοῦ καὶ τὰνάπαλιν. Διὰ τοῦτο αἱ πρῶται ἐντυπώσεις καὶ αἱ πρῶται ιδεαὶ εἶνε ἀόριστοι, ὡς εἶνε καὶ αἱ πρῶται ἀποπειραὶ τῆς γλώσσης καὶ αἱ πρῶται κινήσεις. Ὅπως ὁ ὀφθαλμὸς διακρίνων ἐν πρώτοις μόνον τὸ φῶς ἀπὸ τὸ σκοτὸς προάγεται βαθμηδὸν διὰ τῆς ἀσκήσεως εἰς τὸ νὰ διακρίνῃ τὰς ἀποχρώσεις καὶ τὰς ποικιλίας τοῦ σχήματος μετὰ μεγάλης ἀκριθείας, ὡσαύτως καὶ ἡ διάνοια θεωρουμένη ἐν τῷ ὅλῳ ἢ ἐν ἐκάστῃ τῶν δυνάμεων τῆς κάμνει ἐν ἀρχῇ τὰς γενικωτάτας διακρίσεις μετὰ τῶν ἀντικειμένων ἢ τῶν πράξεων, ἀνυψοῦται δὲ βαθμηδὸν εἰς λεπτοτέρας καὶ ἐναργεστεράς διακρίσεις. Αἱ σχολικαὶ σπουδαὶ καὶ μέθοδοι ὀφείλουσι νὰ συμμορφῶνται πρὸς τὸν γενικὸν τοῦτον νόμον. Δὲν εἶνε δυνατόν, ἀλλ' οὐδ' ὀφείμιμον, νὰ εἰσάγονται ἀκριβεῖς ἐννοιαὶ εἰς πνεῦμα μὴπω ἀναπτυχθέν. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι δύναται τις νὰ μεταδώσῃ ἐνωρὶς εἰς τὸν παιδὰ τὰς γλωσσικὰς μορφάς, δι' ὧν αἱ τοιαῦται ἐννοιαὶ περιβάλλονται, καὶ τοῦτο κατορθοῦντες οἱ διδάσκαλοι πείθουσιν ἑαυτοὺς συνήθως ὅτι μετέδωκαν αὐτὰς τὰς ἐννοίας, ἀλλ' ἡ ἐλαχίστη ἐξελεγκτικὴ ἐξέτασις ἀποδεικνύει τὸ ἐναντίον· ἀνακαλύπτουσι τότε ὅτι αἱ λέξεις ἐναπετέθησαν ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ παιδὸς ἄνευ οὐδεμιᾶς ἢ μετὰ λίαν ἀμυδρὰς κατανοήσεως τοῦ περιεχομένου αὐτῶν. Μόνον ὅτε ἡ πληθὺς τῶν ἐμπειριῶν ἐπόρισεν ἤδη εἰς αὐτὸν ἱκανὴν ὕλην πρὸς ἐπιδιωρισμένας ἐννοίας, ἢ δὲ παρατήρησις ἀπεκάλυψεν εἰς αὐτόν βαθμηδὸν διὰ τοῦ χρόνου τὰς ιδιότητας τῶν πραγμάτων, αἰτίνες ἥττον προσπίπτουσιν εἰς τὴν αἴσθησιν καὶ μᾶλλον συγκεχυμένα· παρίσταντο εἰς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, ὅτε ἡ ἰδέα τῆς εἰς τάξεις καὶ σειρὰς διευθετήσεως τῶν γνώσεων κατέστη οἰκεία αὐτῷ διὰ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν μερικῶν περιστάσεων τῶν εἰς ἐκάστην αὐτῶν ἀναφερομένων, διεκρίθησαν δὲ σαφῶς ἐν τῷ πνεύματι αὐτοῦ τὰ διάφορα συστήματα σχέσεων διὰ τοῦ ἀμοιβαίου αὐτῶν περιορισμοῦ, μόνον τότε οἱ ἀκριβεῖς καὶ ἐπιστημονικώτεροι ὅρισμοί δύνανται ἀληθῶς καὶ καταστῶσιν ἐρικτοὶ εἰς τὴν διάνοιάν του. Διὰ ταῦτα ὀφείλομεν ἐν τῇ ἀγωγῇ νὰ ἀρχώμεθα ἀπὸ τῶν ἀμόρφων γνώσεων, νὰ διαφωτίζωμεν δὲ αὐτὰς βαθμηδὸν περισσότερον, διευκολύνοντες εἰς τὸν παιδὰ τὴν ἀπόκτησιν ἐμπειρίας διορθούσης

πρῶτον τὰς κυριωτέρας αὐτοῦ πλάνας, ἔπειτα δὲ κατ' ὀλίγον καὶ τὰς λοιπὰς. Ἡ ἐπιστημονικὴ μορφή δὲν πρέπει νὰ εἰσάγηται εἰς τὴν διδασκαλίαν, εἰμὴ ὅτε αἱ ἐννοιαὶ προήχθησαν εἰς τὴν τελειότητα αὐτῶν.

3. Ὅτι τὰ μαθήματα πρέπει νὰ προβαίνωσιν ἀπὸ τοῦ συγκεκριμένου εἰς τὸ ἀφηρημένον, φαίνεται ἐν μέρει ἐπαναλήψις τῆς πρώτης ἀρχῆς. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ ἐκφράσωμεν τὴν ἀλήθειαν ταύτην ὡς ἴδιον ἀξίωμα, ἵνα δεῖξωμεν τούλάχιστον, τί εἶνε πράγματι εἰς τινὰς περιστάσεις τὸ ἀπλοῦν καὶ τὸ σύνθετον· διότι δυστυχῶς πολλαὶ παρανοήσεις ἐγένοντο ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου τούτου. Οἱ ἄνθρωποι νομίζουσιν ὅτι, ἐπειδὴ οἱ γενικοὶ ὅρισμοί, οἱ ἐπιστηθέντες πρὸς ἐκφρασιν τῶν διαφόρων ἀθροισμάτων τῶν μερικῶν περιστάσεων, ἐχρησίμευσαν εἰς αὐτοὺς πρὸς ἀπλοποίησιν τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν διὰ τῆς ὑπαγωγῆς πολλῶν ὁμοειδῶν περιστάσεων ὑπὸ μίαν, οἱ αὐτοὶ οὗτοι δύνανται ν' ἀπλοποιοῦσιν καὶ τὰς ἐννοίας τοῦ παιδὸς. Ἀλλ' ἀγνοοῦσιν ὅτι ἡ καθολικεὺς ἀπλοποιεῖ τῷ ὄντι, καθ' ὅσον περιλαμβάνει πληθὺν ἐπὶ μέρους ἀληθειῶν ὅτι εἶνε συνθετωτέρα πάσης ἐπὶ μέρους ἀληθείας, ὅτι ἐπομένως μόνον ὅταν ὁ παῖς ἀποκτήσῃ ἱκανὸν τινὰ ἀριθμὸν τῶν μεμονωμένων τούτων ἀληθειῶν, ἀνακουφίζει καὶ ὑπηρετεῖ ἀληθῶς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, διαμένουσα ἄλλως μυστήριον ἀκατάληπτον δι' αὐτό. Οὕτω κακῶς ἐννοοῦντες τὴν ἀπλοποίησιν ἠμάρτησαν πάντοτε ἀρχόμενοι ἀπὸ τῶν «πρώτων ἀρχῶν», ἀντιθέτως κατ' οὐσίαν, εἰμὴ κατὰ τὸ φαινόμενον, πρὸς τὸν κυριώτατον κανόνα, καθ' ὃν πρέπει νὰ προσφέρονται εἰς τὸ πνεῦμα αἱ ἀρχαὶ διὰ τοῦ μέσου τῶν παραδειγμάτων, νὰ προάγηται ἀπὸ τοῦ μερικοῦ εἰς τὸ γενικόν, ἀπὸ τοῦ συγκεκριμένου εἰς τὸ ἀφηρημένον.

4. Ἡ ἀγωγή τοῦ παιδὸς πρέπει νὰ συμφωνῇ κατὰ τε τὸν τρόπον καὶ τὴν τάξιν πρὸς τὴν ἀγωγήν τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς ἱστορικῶς αὕτη ἐξετελέσθη, ἥτοι ἡ γένεσις τῆς ἐπιστήμης παρὰ τῷ ἀτόμῳ ὀφείλει ν' ἀκολουθῇ τὴν αὐτὴν πορείαν, ἢ ἠκολούθησε καὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει. Ἀκριβῶς εἶπειν, τὴν ἀρχὴν ταύτην δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἐξαγομένην ἐκ τῶν λεχθέντων· ἐπειδὴ ἡ ἀνάπτυξις τῆς γνώσεως παρὰ τε τῷ ἀτόμῳ καὶ παρὰ τῷ ὅλῳ γένει τῶν ἀνθρώπων εἶνε βαθμιαία ἀνελίξις, ὀφείλει νὰ συμμορφοῦται παρ' ἀμφοτέροις πρὸς τοὺς γενικοὺς νόμους τῆς ἀνελίξεως ταύτης, ὡς ἀνωτέρω περὶ αὐτῶν διελάβομεν, ἥτοι ἐν ἄλλοις ἢ ἀνάπτυξις τοῦ ἀτόμου νὰ συμφωνῇ πρὸς τὴν τοῦ γένους.

5. ... Συμπεράσμα ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης συναγόμενον εἶνε ὅτι ἐν ἐκάστῳ κλάδῳ γνώσεων ὀφείλομεν νὰ προβαίνωμεν ἀπὸ τοῦ ἐμπειρικοῦ εἰς τὸ ἔλλογον. Ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἀνθρωπίνης προόδου ἐκάστη ἐπιστήμη προκύπτει ἐκ τῆς ἀντι-

στοίχου τέχνης. Ὡς ἐκ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὐρισκόμεθα καὶ ὡς ἄτομον καὶ ὡς γένος τοῦ νὰ χωρῶμεν εἰς τὸ ἀφηρημένον διὰ τοῦ συγκεκριμένου, ἐμπειρία τις συχναὶς ἐπαναλαμβάνομένη καὶ καθολικεὺς γνώσεων ἐμπειρικῶν ὀφείλουσι νὰ ὑπόκεινται ὡς βῆσις, ἵνα μετὰ ταῦτα ἐπέλθῃ ἡ ἐπιστημονικὴ γνώσις. Ἡ ἐπιστήμη εἶνε διωργανωμένη γνώσις, ἵνα δὲ ἡ γνώσις ὀργανικῶς διαταχθῇ, πρέπει πρῶτον νὰ ὑπάρχῃ. Αἱ ἀρχαὶ λοιπὸν πάσης σπουδῆς ἀνάγκη νὰ εἶνε καθαρῶς πειραματικαί, ὁ δὲ λόγος δὲν πρέπει νὰ ἐπέρχεται εἰμὴ ὅτε τὸ πνεῦμα ἀπέκτησεν ἤδη ἀδρὸν κεφάλαιον ἐμπειριῶν. Ὡς παράδειγμα ἐφαρμογῆς τοῦ κανόνος τούτου δυνάμεθα ν' ἀναφέρωμεν τὴν ἀρτιφανῆ μέθοδον, καθ' ἣν ἤρχισαν νὰ διδάσκωσι τὴν γραμματικὴν μετὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς γλώσσης, ἢ τὴν κοινὴν συνῆθειαν, καθ' ἣν ἀσκουοῦσι τοὺς μαθητὰς ἐπὶ μακρὸν νὰ ἱγνοροῦσιν, πρὶν ἐξηγήσωσιν εἰς αὐτοὺς τοὺς νόμους τῆς σκηνογραφίας καὶ ἄλλας δ' ἐφαρμογὰς θὰ ὑποδείξωμεν ἐν τοῖς κατωτέρω.

6. Ἐτερον πόρισμα τῆς ἀνωτέρω διατυπωθείσης γενικῆς ἀρχῆς ἔστιον πολλῆς προσοχῆς εἶνε ὅτι περὶ ἀγωγῆς προκειμένου πρέπει πάση δυνάμει νὰ καλλιεργῆται ἡ αὐτενεργὸς ἀνάπτυξις τοῦ πνεύματος. Ἐπρεπε νὰ ὀδηγήται ὁ παῖς εἰς τὸ νὰ ἀνερευνᾷ μόνος τὰ πράγματα καὶ μόνος νὰ ἐξάγῃ τὰ συμπεράσματα τῶν ἀνακλύψεών του, ἔπρεπε νὰ λέγωνται μὲν εἰς αὐτόν ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγώτερα, ν' ἀνευρίσκη δὲ αὐτὸς ὑπὸ τὴν ἡμετέραν ὀδηγίαν ὅσον τὸ δυνατόν πλεῖστα. Ἡ ἀνθρωπότης προέδουσε διδάσκουσα αὐτὴ ἑαυτὴν καὶ ἡ θαυμασίᾳ ἐπίδοσις τῶν ἀνδρῶν τῶν συντελεσάντων ἀφ' ἑαυτῶν τὴν παιδείαν τῶν ἀποδεικνύει ὅτι, ἵνα τὸ πνεῦμα δώσῃ τὰ ἀρίστα ἀποτελέσματα, ὀφείλει κατὰ παρόμοιον τρόπον νὰ προχωρῇ. Οἱ ἀνατραφέντες κατὰ τὸ συνήθες σύστημα τῆς σχολῆς καὶ ἀποκομίσαντες ἐξ αὐτοῦ τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ ἀγωγή δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἄλλως, θὰ θεωρήσωσιν ἀδύνατον τὸ νὰ μαρτυρῆται ὁ παῖς εἰς ἴδιον ἑαυτοῦ διδάσκαλον. Ἀλλ' ἐὰν σκεφθῶσιν ὅτι τὴν θεμελιώδη καὶ σπουδαίαν γνώσιν τῶν περιστοιχιζόντων ἀντικειμένων ἀπέκτησεν ὁ παῖς ἄνευ τῆς βοηθείας οὐδενοῦ, ὅτι μακρὰν εἰς τὴν μητρικὴν γλῶσσαν, ἐὰν καλῶς ἀναλογισθῶσι τὴν πληθὺν τῶν παρατηρήσεων, τῶν ἐμπειριῶν, τῶν γνώσεων, ἅς ἐκάστοτε ἀποκτᾷ ἐξω τῆς σχολῆς ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐὰν παρατηρήσωσι τὴν ἔκτακτον νοημοσύνην τὴν ἀναπτυσσομένην παρὰ τῷ ἀγυιόπαϊδι τοῦ Λονδίνου κατὰ πάσας τὰς διεθυήσεις, καθ' ἃς αἱ περιστάσεις, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ζῆ, καλοῦσι τὴν ἐνεργείαν αὐτοῦ, ἐὰν τέλος ἀποβλέψωσιν εἰς τὸν οὐχὶ μικρὸν ἀριθμὸν τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες διήνοιξαν εἰς ἑαυτοὺς τὴν ὁδὸν διὰ τῆς ἰδίας δυνάμεως ἐν μέσῳ τοῦ σκοτούς τῶν τοσοῦτον ἀλόγως ἐκτελουμένων σχο-

λικῶν ἡμῶν σπουδῶν καὶ πλήθους ἄλλων προσκομμάτων, θὰ εὐρωσιν ἴσως οὐχὶ ἄλογον τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἐὰν τὰ πράγματα ἀπλῶς παρείχοντο ἐν τάξει καὶ τρόπῳ ἀρμοδίῳ, πᾶς μαθητῆς πεπρωτισμένος διὰ κοινῆς ικανότητος θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπερνήκη σχεδὸν ἄνευ βοηθείας τὰς διαδοχικῶς παρουσιαζομένας δυσχερείας. Τίς δύναται παρατηρῶν τὴν ἀδιάλειπτον τοῦ παιδὸς ἐνέργειαν μετὰ ζήλου ἐξετάζοντας, ἐρωτῶντος, ἐξάγοντος συμπεράσματα, καὶ ἀκούων τὰς εὐφυεῖς αὐτοῦ παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν πραγμάτων τῶν εἰς τὰς παρούσας αὐτοῦ δυνάμεις ἐφικτῶν, νὰ μὴ σκεφθῆ ὅτι, ἐὰν ἡ αὐτόματος αὕτη ἐνέργεια κατηυθύνετο συστηματικῶς καὶ ἐν τῇ περιόδῳ τῶν σπουδῶν τῶν ἐκάστοτε ἐφικτῶν, θὰ διεπείραινεν αὐτὰς ὁ παῖς ἄνευ οὐδεμιᾶς βοηθείας; Ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ ἀναμείνη νὰ εἰπωσιν εἰς αὐτὸν πάντα προέρχεται ἐκ τῆς ἡμετέρας εὐθείας μᾶλλον ἢ ἐκ τῆς ἀνικανότητος αὐτοῦ. Ἀποσύροντες τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν κινουμένων αὐτὴν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια εὐαρέστως καὶ δραστηρικῶς δύναται ν' ἀφομοίωσιν, διευθύνομεν αὐτὴν πρὸς πράγματα λίαν περιπλοκά δι' αὐτὸν καὶ διὰ τοῦτο ἀναιρά. Ὅταν δὲ βλέπωμεν ὅτι δὲν θὰ μάθη ταῦτα ἐξ ἰδίας βουλήσεως, εἰσάγομεν αὐτὰ διὰ τῆς βίας εἰς τὸ πνεῦμά του δι' ἀπειλῶν καὶ ποινῶν. Στεροῦμεν αὐτὸν τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας ἐπιθυμεῖ, ἀντ' αὐτῶν δὲ καταφορτίζομεν δι' ἐκείνων, τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ προσλάβῃ, καὶ οὕτω παράγομεν νοσηρὰν τινα κατάστασιν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ ἀηδίαν πρὸς πᾶσαν σπουδὴν. Ὅτε δὲ ἡ διὰ τῆς συνεχοῦς ἐφαρμογῆς τοιοῦτου συστήματος προξενηθεῖσα εἰς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ βλακώδης ἀδράνεια ἔφερεν αὐτὸν εἰς θέσιν, ὥστε οὐδὲν νὰ κατανοῇ ἄνευ ἐξηγήσεως, καὶ κατέστησεν αὐτὸν παθητικὸν δοχεῖον τῶν ἰδεῶν ἡμῶν, τότε σχηματίζομεν τὴν πεποθησιν ὅτι ἡ ἀγωγή μόνον διὰ τῆς μεταδοτικῆς ὁδοῦ δύναται νὰ ἐκτελεσθῆ! Ἀφοῦ ἡ μέθοδος ἡμῶν ὑπέθαλψε παρ' αὐτῆς τὴν παθητικὴν διάθεσιν, φέρομεν αὐτὴν ταύτην τὴν διάθεσιν ὡς λόγον ὑπὲρ τοῦ ἡμετέρου συστήματος. Διὰ ταῦτα ἡ πείρα τῶν διδασκάλων ὡς ἐν ταύτῃ τῇ μεθόδῳ ἐπιθιόντων δὲν δύναται ἐνταῦθα νὰ προσαχθῆ ἐναντίον τῆς γνώμης ἡμῶν. Ἄλλ' ὅστις μελετήσῃ αὐτὴν καλῶς θὰ συμφωνήσῃ, πιστεύομεν, μεθ' ἡμῶν, ὅτι δυνάμεθα ν' ἀκολουθήσωμεν μετὰ θάρρους τὴν φυσικὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεως, ὅτι δυνάμεθα ἀσκοῦντες μετὰ φρονήσεως τὴν ἐπιβλεψὴν νὰ καταστήσωμεν τὸ πνεῦμα ἱκανὸν ν' ἀναπτυχθῆ αὐθορμητῶς κατὰ τὴν πρώτην καὶ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ, καὶ ὅτι μόνον οὕτω θὰ κατορθώσωμεν νὰ προαγάγωμεν αὐτὸ εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐνεργείας.

7. Ὡς Λυδία λίθος πρὸς ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας

συστήματός τινος ἀγωγῆς δύναται νὰ χρησιμεύῃ εἰς ἡμᾶς ἐκάστοτε ἡ ἐρώτησις, «ὑπάρχει εὐαρέστος διέγερσις παρὰ τῷ παιδί;» Ὅσάκις προκειμένης διπλῆς μεθόδου ἢ διπλῆς τάξεως σπουδῶν, ἀμφιβάλλομεν τίς ἐξ αὐτῶν εὐρίσκειται μᾶλλον ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὰς ἀνωτέρω τεθείσας ἀρχάς, δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ μεταχειρισθῶμεν τὸ κριτήριον τοῦτο. Καὶ ὅταν μάλιστα ἡ μία τῶν δύο φαίνεται καλλιτέρα κατὰ θεωρίαν, ἀλλὰ δὲν ἐξεγείρῃ οὐδαμῶς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ μαθητοῦ, ἢ ἐξεγείρῃ αὐτὸ ὀλιγώτερον τῆς ἄλλης, πρέπει νὰ ἐγκαταλείπηται· διότι τὰ πνευματικὰ ἔμφυτα τοῦ παιδὸς εἶνε ἀσφαλέστερα τῶν συλλογισμῶν ἡμῶν. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς νοητικὰς δυνάμεις, δυνάμεθα νὰ εἰμεθα βέβαιοι ὅτι ὑπὸ κανονικοῦ ὅρου ἡ ὑγιὴς αὐτῶν ἐνέργεια εἶνε εὐαρέστος, νοσηρὰ δὲ ἡ ἐπίπονος, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον μαρτυρεῖται τοῦτο παρὰ τῷ παιδί, ἐνῶ αἱ συναισθητικαὶ δυνάμεις, μέχρι τοῦ παρόντος τοῦλάχιστον, λίαν ἀτελῶς συμμορφοῦνται πρὸς τὸν νόμον τοῦτον. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ παιδὸς πρὸς τοῦτο τὸ μάθημα ἢ ἐκεῖνο πρὸς μεγάλην δυσἀρέσκειαν τοῦ διδασκάλου δὲν εἶνε ἔμφυτος, ἀλλὰ γεννᾶται ἐκ τοῦ ὀλίγον ἐσκεμμένου συστήματος, τὸ ὁποῖον οὗτος ἐφαρμόζει. Ὁ Fallemberg εἶπεν· «Ἡ πείρα μὲ ἐδίδαξεν ὅτι ἡ ῥᾶθυμος ὀλιγωρία παρὰ τοῖς νέοις εἶνε τοσοῦτον ἐναντία πρὸς τὴν φυσικὴν ὁρμὴν τῆς δράσεως, ὥστε ἐὰν μὴ εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα κακῆς ἀγωγῆς, εἶνε σχεδὸν πάντοτε ἡ ἔνδειξις φυσικοῦ τινος ἐλαττώματος». Ἡ αὐτόματος ἐνέργεια, πρὸς ἣν οἱ παῖδες ῥέπουσιν, ἔχει ὡς ἐλαττήριον τὴν ζήτησιν τῆς τέρψεως, τὴν ὁποίαν παράγει ἡ εὐεργετικὴ ἀσκήσις τῶν δυνάμεων. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι τινὲς τῶν ὑψηλοτέρων δυνάμεων ὀλιγόν τι ἀνεπτυγμένα παρὰ τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει, μερικῶς δὲ εἰς τινὰς μόνον ἐκλεκτὰς μόνον φύσεις ἀναφανίσκομεναι, δὲν φέρονται πάντοτε εἰς ἐνέργειαν ἱκανὴν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῶν. Ἄλλ' ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ συνθέτου αὐτῶν δὲν θὰ παραστῇ ἀνάγκη νὰ ἀσκηθῶσιν εἰμὴ βραδύτερον· καὶ ὅταν ὁ μαθητῆς λάβῃ ἀφορμὴν νὰ μεταχειρισθῆ αὐτάς, θὰ εἶνε ἤδη εἰς ἡλικίαν, καθ' ἣν ἐξωτερικὰ ἐλαττήρια τίθενται εἰς ἐνέργειαν, ἢ δὲ ἔμμεσος εὐχαρίστησις ἀποτελεῖ ἤδη τὸ ἀντισηκώμα τοῦ ἀμέσως ἀπαρέσκοντος. Ὅσον ἀφορᾷ ὁμοῦ πάσας τὰς μὴ ὑψηλοτέρας δυνάμεις, ἡ ἀμέσως εὐχαρίστησις ἢ ἐκ τῆς ἐνεργείας αὐτῶν πηγάζουσα, εἶνε τὸ σύνθημα, καὶ, ἐὰν καλῶς διευθύνῃ τὴν αὐτὴν, τὸ μόνον ἀναγκαῖον διεγερτικὸν μέσον. Ὅσάκις λοιπὸν εὐρισκόμεθα εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προσφύγωμεν εἰς ἄλλο τι μέσον, ἔχομεν τὴν ἀποδείξιν ὅτι βαίνομεν ἐπὶ σφαλέρᾳ ὁδοῦ. Ἡ πείρα διδάσκει καθ' ἡμέραν σφαιρότερον, ὅτι ὑπάρχει πάντοτε τρόπος τις, δι' οὗ δυνάμεθα νὰ ἐξεγείρωμεν τὸ ἐνδιαφέρον, νὰ καταθέλωμεν μάλιστα τὰ νεαρὰ πνεύματα.

Αἱ κατευθύνουσαι αὐτὰι ἀρχαὶ δὲν θὰ ἐκτιμηθῶσιν ὑπὸ τινῶν δεόντως, ἐφ' ὅσον παρέχονται ἐν ἀφρημένη μόνον μορφῇ. Διὰ τοῦτο, ἵνα καὶ παραδείγματα παράσχωμεν τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν καὶ συνάμα λάβωμεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς ἄλλας μερικὰς παρατηρήσεις νὰ κατέλωμεν, θὰ μεταβῶμεν ἤδη ἐκ τῆς θεωρίας εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς ἀγωγῆς.

Ἦτο γνώμη τοῦ Πισταλότου, καὶ ἡ γνώμη αὕτη κρατῆται ὁσημέραι, ὅτι ὑπάρχει ἀγωγή τις, ἣτις ὀφείλει νὰ ἀρχηται ἀπὸ τῆς κοιτίδος. Ὅστις παρετήρησε μετὰ πόσης περιεργείας τὸ παιδίον προσηλοῖ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς πάντα τὰ περιστοιχίζοντα, πείθεται ἀληθῶς ὅτι ἡ ἀγωγή αὐτοῦ ἀρχεται ἐνωρὶς, εἴτε συνεργοῦμεν ἡμεῖς εἴτε μή, ὅτι τὰ πάντα θίγον διὰ τῶν μικρῶν του δακτύλων καὶ πάντα, ὅσα δύναται νὰ κρατήσῃ, φέρον εἰς τὸ στόμα, παρασκευάζει πόρωθεν τὸ πνεῦμα αὐτοῦ καὶ εἰσάγει εἰς τὴν ὁδόν, ἣτις θὰ φέρῃ αὐτὸ ἡμέραν τινὰ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν ἀοράτων πλανητῶν, εἰς τὴν ἐφεύρεσιν λογιστικῶν μηχανῶν, εἰς τὴν παραγωγὴν μεγάλων ζωγραφικῶν ἔργων, εἰς τὴν σύνθεσιν μουσικῶν συμφωνιῶν καὶ μελοδραμάτων. Τῆς ἐνεργείας ταύτης τῶν δυνάμεων, οὕσης ἐξ ἀρχῆς φυσικῆς καὶ ἀναγκαίας, τὸ ζήτημα εἶνε νὰ μάθωμεν, ἐν ὀφείλομεν ἡμεῖς νὰ παρέχωμεν εἰς αὐτὴν τὴν ὕλην, ἐφ' ἣς θὰ δυνηθῇ νὰ ἀσκηθῇ. Καὶ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ἡ ἀπάντησις δὲν δύναται νὰ εἶνε εἰμὴ καταφατική. Καὶ ἐνταῦθα παρέχεται εὐκαιρία νὰ ἴδωμεν, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέγχθη, ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀποδεχθῶμεν καθόλου τὴν θεωρίαν τοῦ Πισταλότου χωρὶς νὰ ἐπιδοκιμάζωμεν καὶ τὰς πρακτικὰς αὐτοῦ ἐφαρμογὰς. Περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς ἀναγνώσεως λέγει :

«Τὸ πρὸς συλλαβισμὸν βιβλίον πρέπει νὰ περιέχῃ πάντας τοὺς φθόγγους, οὓς μεταχειρίζεται ἡ γλώσσα τοῦ παιδίου, νὰ διδάσκονται δὲ οὗτοι ἐκ τῶν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ ἀπὸ τῆς πρώτης νηπιότητος. Τὸ παιδίον τὸ μαθὼν νὰ συλλαβίζῃ ἐν τῷ βιβλίῳ πρέπει νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τοὺς αὐτοὺς φθόγγους πρὸ τοῦ ἐν τῷ λίκνῳ ἡσυχάζοντος παιδίου, πρὶν τοῦτο δυνηθῆ οὐδένα νὰ ἀρθρώσῃ, ἵνα βαθέως ἐντυπωθῶσιν ἐν τῷ πνεύματι αὐτοῦ διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως».

Ἐὰν εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὰς ἐν τῷ Ἐγχειριδίῳ τῆς μητρὸς περιεχομένας συμβουλὰς περὶ τῆς μεθόδου τῆς ἀγωγῆς τῆς ἐφαρμοστίας βραδύτερον, ἐν αἷς ὁ συγγραφεὺς λαμβάνων ὡς ἀντικείμενον τῶν πρώτων μαθημάτων τὸ σῶμα πολλὰ παρατηρεῖ περὶ τοῦ ὀνόματος, τῆς θέσεως, τῶν σχέσεων, τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῶν ιδιοτήτων τῶν μελῶν αὐτοῦ, βλέπομεν σαφῶς ὅτι αἱ περὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν γνώσεις τοῦ Πισταλότου δὲν ἦσαν ἱκανῶς ἀκριβεῖς, ὥστε νὰ

δυνηθῇ νὰ ἐξεύρῃ ὀρθὸν σχέδιον πράξεως. Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν τίνα πορείαν ὑποδεικνύει ἡ ψυχολογία. [Ἔπεται συνέχεια].

Η ΑΘΑΝΑΣΙΑ¹

[Κατὰ τὸν Ἰούλιον Σίμωνα].

Ἄς ὀρμηθῶμεν ἐντεῦθεν καί, ἐπειδὴ ἔχομεν ἀνάγκην νὰ εἰξεύρωμεν, ἐν ὃ ἀνθρώπος εἶναι ἀθάνατος, ἄς ἐρωτήσωμεν τοῦτο αὐτὸν τὸν ἀνθρώπον.

Ἄς ἐρωτήσωμεν κατὰ πρῶτον τὴν καρδίαν αὐτοῦ. Ἄς μὴ θεωρήσωμεν τὴν ζωὴν, ὡς τινες συχνότατα ποιοῦσιν, ἐν τῇ ἐξωτερικῇ αὐτῆς ὕφῃ, ἄς εἰσδύσωμεν εἰς τὸ βάθος· ἡ καρδία εἶναι τὸ βάθος τῆς ζωῆς. Οὐ μόνον συμβαίνει ἡμῖν οὐδὲν νὰ κατανοήσωμεν ἐκ τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων, ἀλλὰ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων δι' ἔλλειψιν παρατηρήσεως καὶ διορατικότητος οὐδὲν κατανοοῦσιν ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν ζωῆς καὶ μόλις εἰξεύρουσι τὴν αἰτίαν τῆς εὐδαιμονίας ἢ τῆς κακοδαιμονίας αὐτῶν, τὰ ἐλαττήρια τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν. Ὁμοιάζουσι πρὸς τοὺς ἱστορικοὺς ἐκείνους, οἵτινες ἐπισωρεύουσι γεγονότα ἐπὶ γεγονότων, οἵτινες διηγοῦνται τὰς μάχας καὶ τὰς ἐπαναστάσεις, μὴδὲ λέξιν ποτὲ λέγοντες περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ψυχῶν. Μόλις ἀρχίζομεν νὰ αἰσθανώμεθα ἡμᾶς αὐτοὺς, καὶ ἀρχίζομεν ν' ἀγαπῶμεν καὶ ἐνίοτε νὰ μισῶμεν. Ἡ ἀγάπη αὕτη δύναται νὰ συγκεντρωθῇ ἐν ἡμῖν ἢ νὰ μετενεχθῇ πρὸς τὰ ἐξω, σχεδὸν πάντοτε αὕτη προσκολλᾶται εἰς ἄλλην τινὰ ψυχὴν· εἰς πατέρα, εἰς γυναῖκα, εἰς τέκνον, εἰς φίλον. Κατὰ τινὰς φύσεις, ἡ ἀγάπη λαμβάνει ὡς κύριον ἀντικείμενον τὴν δόξαν ἢ τὴν ματαιότητα ἢ τὸν πλοῦτον. Ἐνίοτε ὡσαύτως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀγαπῶμεν, εἶναι ἡ πατρὶς ἢ ἡ τέχνη ἢ ἡ ἀνθρωπότης. Ἐὰν ἡ ἀγάπη αὕτη ὑπερβαίῃ τὸ κοινὸν μέτρον, λαμβάνει ἐν τῇ κοινῇ διαλέκτῳ τὸ ὄνομα τοῦ πάθους, ἀλλ' αἱ ψυχαὶ αἱ ἤττον ἐμπαθεῖς κινοῦνται καὶ διέπονται ὑπὸ τῆς ἀγάπης. Τίς δίδει ἡμῖν τὴν ἀγάπην ταύτην; Τὸ ἀγαπώμενον ἀντικείμενον; Οὐχὶ βεβαίως. Τοῦτο δὲν εἶναι ἢ πρόφασις αὐτῆς. Ὅ,τι εἶναι προσφιλὲς πρὸς ἐμὲ εἶναι ἴσως τοιοῦτο πρὸς ἐμὲ μόνον. Προσφιλὲς τι ἀντικείμενον δὲν δημιουργεῖ καρδίαν ἀγαπῶσαν, ἀλλ' ἐκεῖ ἐνθα πάλλει καρδία γεννηθεῖσα ἵνα ἀγαπᾷ, ἢ ἀγάπη θὰ γεννηθῇ, ἔστω καὶ ἐν συλληφθῇ αὕτη ὑπὲρ ἀντικειμένου ἀναξίου. Ὁ ἀγαπῶν ἐξάγει ἐκ τῆς καρδίας αὐτοῦ τοὺς θησαυροὺς, δι' ὧν κοσμεῖ τὸ ἀγαπώμενον ἀντικείμενον. Οὐδὲν δεικνύει κάλλιον ὅτι εἰμεθ' αἱ ἀφ'

¹ Ἰδε σελ. 245.

ἐαυτῶν καὶ ὅτι δὲν ἐξαρτώμεθα καθ' ὀλοκληρίαν ἐκ τῶν ἡμετέρων αἰσθήσεων καὶ τοῦ κόσμου. Ὁ Βηθόβεν, ὅτε ἔγεινε κωφός, ἔγραφε μουσικὴν ὑψηλὴν. Ὅποιος κόσμος πλήρης γοητείας ὡς ἐκεῖνος, ὅστις ἐπεδείκνυε τὰς λαμπηδόνας αὐτοῦ ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ τυφλοῦ Μίλτωνος! Ἐὰν ἤθελον νὰ ἐξυμνήσω ποιητικῶς τὸν ἔρωτα, δὲν θὰ ἐλάμβανον δύο τελείους ἐραστάς· θὰ ἐλάμβανον μίαν ἐξ ἐκείνων τῶν καρδιῶν, αἵτινες παρεδόθησαν ἀμοιβαίως οὕτως εἰπεῖν ἐναντίον παντός προσκόμματος, ἀλλὰ παρεδόθησαν ἄνευ ὑστεροβουλίας, ἄνευ ἐπιφυλάξεως, αἵτινες δὲν ἀναπνέουσι, δὲν ζῶσιν εἰμὴ διὰ τὸ φιλούμενον ἀντικείμενον, αἵτινες ἀποθαυμάζουσιν αὐτὸ μετ' ἐνθουσιασμοῦ, αἵτινες εἰς οὐδὲν λογιζονται ἑαυτάς, ἀρκεῖ μόνον τοῦτο νὰ εἶναι εὐτυχές, εἰς τὰς ὁποίας ἡ θυσία εἶναι εὐτύχημα ἀνεπίδεκτον ἀπογοητεύσεως, πισταὶ ἀπέναντι παντός προσκόμματος μετὰ τὸν θάνατον, ἐτι δὲ μᾶλλον μετὰ τὴν προδοσίαν, μετὰ τὴν περιφρόνησιν, καὶ αἵτινες προχέουσι πάντας τούτους τοὺς θησαυροὺς τῆς ἀγάπης εἰς σῶμα τι δυστυχές, εἰς πνεῦμά τι ἀσθενές, εἰς καρδίαν τινὰ ἀγνώμονα. Ἴδου ἡ ἀγάπη ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτῆς. Ἴδου αὕτη ἐν τῷ ἐξόχῳ αὐτῆς μεγαλείῳ· ἴχθως ὁρατὸν τῆς χειρὸς τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ πλάσματι αὐτοῦ. Τί θὰ γείνη ἡ δύναμις αὕτη ἂν ὁ ἄνθρωπος ἀπόλλυται! Ὁ τὴν περιορίσωμεν εἰς τὸ πλάσμα; Ὁ τὴν περικλείσωμεν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ζωῆς, ἐκείνην, ἣτις ὄνειροπολεῖ τὴν αἰωνιότητα; Ὅποτε διασχίζουσα πάντα τὰ καλύμματα καὶ ἀναβαίνουσα μέχρι τοῦ Πλάστου διὰ μέσου τῶν ἔργων αὐτοῦ, ἡ ἀγάπη προσκολλᾶται ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν Θεόν, θὰ ψευσθῆ τῶν ἐλπίδων αὐτῆς; Ἡ ἀγάπη συνάμα τόσοσφ ἀγία καὶ κραταιά, θὰ ἔλθῃ ἡμέρα τινὰ νὰ συντριβῆ κατὰ τοῦ ψυχροῦ θανάτου; Τί δέ; ὁ Θεὸς δὲν θὰ δειχθῆ, δὲν θὰ φανῆ; Οὕτως ὅ,τι ἐφαίνεται τὸ πραγματικώτατον ἐν τῷ βίῳ δὲν εἶναι εἰμὴ δέλεαρ καὶ βάσανος; Αἱ ἀναίσθητοι ψυχαὶ δὲν εἶναι ψυχαὶ ἀπόκληροι; Ἡ ἀληθὴς σοφία εἶναι νὰ ἔχῃ τις καρδίαν ἀνίσχυρον καὶ νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ βίου ἀπαθῆς καὶ ἄνευ γοήτρου, ὡς ἐὰν μὴ ἦτο τις ἤδη εἰμὴ πτώμα;

Ἄλλ' ἄς ἀφήσωμεν τὴν ἀγάπην καὶ ἄς παρατηρήσωμεν τὴν διάνοιαν. Πρὸς τῇ δυνάμει τῇ γνωσκούσῃ τὸν κόσμον, τῇ καταμετρούσῃ αὐτόν, τῇ οἰκαιοποιουμένῃ αὐτόν, οὐδὲν ἕτερον ὑπάρχει ἐν τῷ πνεύματι μου; Διὰ τί ἡμεῖς ἐλκυόμεθα ὑπὸ ἀκατανίκητου δυνάμεως ὅπως ἐκζητήσωμεν τὸν Θεόν καὶ καταμετρήσωμεν αὐτόν; Διὰ τί ἡ ἐπιστήμη ἔχει ὡς ἀντικείμενον ὅ,τι εἶναι γενικόν; Διὰ τί αὕτη ὑψοῦται εἰς τὰ σεβάσματα καὶ μάλιστα τὰ κύσια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἐφ' ὅσον αὕτη ἀπόλλυσι τὴν πρακτικὴν αὐτῆς ὠφελιμότητα; Διὰ τί ὁ ὀρίζων

τοῦ ἡμετέρου σώματος ὁμοιάζει δι' ἡμᾶς πρὸς φυλακὴν; Πόθεν προέρχονται τόσο εὐγενεῖς ἀγῶνες ὅπως θριαμβεύσωμεν κατὰ τῆς ἐκτάσεως. Διὰ τί τὸ πάθος τῆς ἱστορίας καὶ ἡ σταθερὰ ἐκείνη προκατάληψις τοῦ μέλλοντος; Λεγόμεθα θνητοὶ καὶ δὲν θέλομεν νὰ ἐκζητήσωμεν εἰμὴ νόμους, δὲν θέλομεν νὰ σκεφθῶμεν εἰμὴ περὶ τῶν καθολικῶν. Ἡ διάνοια ἡμῶν δὲν τρέφεται εἰμὴ ἐκ τῆς αἰωνιότητος καὶ θὰ εἶναι χρεῖα ἡ αἰωνιότης νὰ τῇ ἐκφύγῃ; Ὁ Θεὸς θὰ ἔχῃ πλάσῃ τὸν ἄνθρωπον ἐπιτήδες ὅπως παλαίσῃ οὗτος κατὰ τοῦ χρόνου καὶ κατασυντριβῆ ὑπ' αὐτοῦ; Οὐχί, ἐὰν τὸ πεδίον τῆς ἐπιστήμης εἶναι τόσο ἐκτεταμένον, ὥστε ὀλόκληρος βίος, ὃν διέρχεται τις ἄνευ διακοπῆς εἰς τὴν μελέτην, δὲν φθάνει εἰμὴ ὅπως διακρίνῃ αὐτό· ἐὰν, καθ' ὅσον ἡμεῖς ἀνακαλύπτομεν τι, νέα δυνάμεις ἀναπτύσσεται ἐν ἡμῖν ὅπως ὠθήσῃ ἡμᾶς πρὸς τὰ πρόσω μετὰ πλείονος ἐνεργείας, ἐὰν παρ' ὅλην τὴν πάροδον τοσούτων αἰῶνων, μετὰ τόσους μεγαλοφυεῖς ἄνδρας, μετὰ τοσαύτας ἀνακαλύψεις, τὸ ὄλιγον, ὅπερ εἰξεύρομεν, δὲν χρησιμεύει εἰς ἡμᾶς πρὸ πάντων εἰμὴ ὅπως κατανοήσωμεν τὴν ἀπειρίαν τῶν ὄσων ἀγνοοῦμεν, δυνάμεθα νὰ μὴ πιστεύσωμεν ὅτι καταβληθέντων τῶν ἐκ σαρκὸς καὶ αἵματος κατεσκευασμένων τούτων τευχῶν, ἡ ψυχὴ θὰ ἴδῃ, θὰ κατανοήσῃ, θὰ κατάσχη ὅτι οὐδὲν ἄλλο κάμνει ἐνταῦθα εἰμὴ νὰ ὄνειροπολήσῃ.

Οἱ ὕλισται μάτην θὰ εἰπωσιν ὅτι ἡ διδασκαλία αὐτῶν κατασιγάξει ἡμᾶς. Εἰσὶ δεσμῶται, θέλοντες νὰ κάμωσιν ἡμᾶς νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ εἰρκτῆ, ἐνθα οὗτοι ὀδύρονται μεθ' ἡμῶν, οὐδέποτε θάνοιχθῆ. Ἡμεῖς οἱ πνευματισταὶ εἰμεθα ἡ διδασκαλία τῆς ἐλπίδος, τῆς ἐλευθερίας, τῆς πίστεως! Δι' ἡμᾶς ἡ ἀγάπη εἶναι τὸ ἀληθές, ἡ σκέψις τῆς αἰωνιότητος εἶναι ἡ ἀλήθεια. Ἐκαστον αἰσθημα διευθυνόμενον πρὸς τὸν Θεόν, ἐκάστη σκέψις ἀποκαλύπτουσα ἡμῖν ὑψηλότερον νόμον, ἀνυψοῖ ἡμᾶς τῷ ὄντι πρὸς τὸν Θεόν, οὐχί κατὰ μεταφοράν, οὐχί παροδικῶς, ἀλλὰ πραγματικῶς ἡμεῖς χρησιμοποιοῦμεν τὴν ζωὴν ταύτην ὅπως καταστῶμεν ἄξιοι τῆς ἄλλης. Οὕτως ἡμεῖς ἔχομεν τὴν παραμυθίαν καὶ τὴν δύναμιν. Οὕτε ὁ θάνατος οὕτε ἡ λύπη ἔχουσι κέντρον.

Ἄλλ' ὁμως οὕτε ἡ πνευματικότης τῆς ψυχῆς ἡ ἀπαλλάττουσα ἡμᾶς ἀπὸ τῆς κοινῆς εἰς πάντα τὰ σώματα διαλύσεως, οὕτε ἡ φρίκη ἢ ἐμπνέει ἡμῖν ἢ φθίσι διὰ τὸ μηδέν, οὕτε αἱ κεφαλαιώδεις δυνάμεις, ὧν δὲν εὐρίσκομεν τὴν χρησιμοποίησιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, θὰ ἐπήρκουν ὅπως ἀποδείξωμεν τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ θὰ κατηντῶμεν εἰς πιθανότητας προσεγγίζουσας εἰς τὴν βεβαιότητα, ἐὰν τὸ κακὸν μὴ ὑφίστατο.

Ὁ Θεὸς ὑπάρχει, εἶναι ἀγαθὸς καὶ παντοδύναμος, ἔπλασε τὸν κόσμον καὶ κυβερνᾷ αὐτόν.

Ἄπασαι αὐταὶ αἱ ἀλήθειαι ἀποδεικνύονται ἀπ' εὐθείας μετὰ δυνάμεως ἀναμφισβητήτου. Ὁ σκεπτικισμὸς δὲν ἔχει εἰμὴ μίαν ἀντίρρησιν ἀξίαν σταθμίσεως· αὕτη εἶναι τὸ κακόν. Ἡ πραγματικότης τοῦ κακοῦ βοᾷ κατὰ τῆς δυνάμεως, κατὰ τῆς ἀγαθότητος ἢ κατὰ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ. Εἶδομεν τί δυνάμεθα ν' ἀπαντήσωμεν¹. Εὐκόλον εἶναι νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ φυσικὸν κακόν καὶ μάλιστα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ μέρος τοῦ κακοῦ τὸ συνδεόμενον πρὸς τὸν ἡμέτερον ὄρον τοῦ ἐπλάσθημεν καὶ ἐπομένως ἀτελεῖς. Ὁ ἦτο ἄτοπον καὶ ἀσεβές νὰ μεμψιμοιρῶμεν κατὰ τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐπλάσεν ἡμᾶς κατ' εἰκόνα ἰδίαν, διότι δὲν ἐπλάσεν ἡμᾶς ἴσους ἑαυτῷ. Ἄλλ' ὅ,τι εἶναι ἡττον καταληπτόν εἶναι ὅτι παρέχει εἰς ἡμᾶς πάντας μετὰ τῆς αὐτῆς φύσεως καὶ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος τὸν αὐτὸν προορισμόν· δὲν ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς τὰ αὐτὰ μέσα ὅπως φθάσωμεν εἰς αὐτόν, ὅτι τοῦτον μὲν κατέστησε πλούσιον καὶ ἰσχυρόν, ἐκείνον δὲ πτωχόν, ὅτι εἰς τὸν μὲν ἔδωκε μεγαλοφυίαν, εἰς τὸν δὲ βαθμὸν διανοητικὸν μόλις ἀνώτερον τοῦ ὀρμεμύτου τῶν πτηνῶν, ὅτι μετρεῖ εἰς ἕκαστον μετὰ τηλικαύτης ἀνισότητος τὴν μοῖραν τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν ἀφθόνως προχέων εἰς τοῦτον μὲν πάσας τὰς ἡδονάς, ἀπὸ τοῦ ἄλλου δ' ἀφαιρῶν κατ' ἰδιογνώμονα ἀπόφασιν, ὑγείαν, τιμὴν, γυναῖκα, τέκνα, πᾶν ὅ,τι ὑποστηρίζει, πᾶν ὅ,τι παρηγορεῖ. Οἱ στωικοὶ ἀποκρίνονται ὅτι αἱ βιοτικά αὐταὶ τύχαι εἶναι μηδέν. Τὸ νὰ εἶναι τις πλούσιος ἢ πέννης, νέος ἢ εὐειδής ἢ ἀνίκανος, τὸ νὰ εἶναι βασιλεὺς ἢ δούλος δὲν ἐνδιαφέρει ἡμῖν πλείότερον ἢ ὅσον ἐνδιαφέρει εἰς τινὰ ὑποκριτὴν τοῦ θεάτρου τὸ ὑποκρίνεσθαι τὸ πρόσωπον τοῦ Ὀργωνος ἢ τοῦ Ταρτούρου². Δὲν εἰμεθα ἐπιφορτισμένοι νὰ ἐκλέξωμεν τὸ πρόσωπον ἡμῶν, ἀλλὰ νὰ τὸ ὑποκριθῶμεν ὅσῳ κάλλιον δυνάμεθα. Ἐὰν ὁ Ἐπίκτητος εἶναι τελειότερος ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ δούλου ἢ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἐν τῷ τοῦ Αὐτοκράτορος, ὁ Ἐπίκτητος εἶναι εὐτυχέστερος τοῦ Μάρκου Αὐρήλιου. Τὸ ἐξαρτᾶν τὴν ἰδίαν εὐτυχίαν ἐκ τῶν ἄλλων εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ τὸ ἐπαιτεῖν, τὸ δὲ νὰ δαμάζῃ τις τὴν λύπην περιφρονῶν αὐτὴν εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ νὰ ζῆ ὡς ἄνθρωπος καὶ ν' ἀφαιρῆ τοιοῦτοτρόπως τὸ κέντρον

αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου¹. Δίδων εἰς ἡμᾶς τὴν ἐλευθερίαν ὁ Θεὸς ἔδωκεν ἡμῖν τὰ πάντα, διότι ἀφ' ἡμῶν ἐξαρτᾶται τὸ νὰ εἰμεθα ἐνάρετοι καὶ πάντα τὰλλα εἶναι ἀνάξια προσοχῆς. Ἴδου κατὰ τύχην τινὰ ὑποδείγματα τῆς κατὰ τοῦ κακοῦ ἐπαναστάσεως τῶν Στωικῶν. Τὰ μεγάλα ταῦτα συναισθήματα εἶναι μετὰ ἀληθείας καὶ δυνάμεως, ἀλλὰ ταῦτα εἶναι κόσμημα, ὅπερ δὲν ἀρμόζει εἰς πάντα τὰναστήματα. Ἴνα μὴ ἔχῃ τις ἀνάγκην ἐτέρας ἀπαντήσεως, ὄφειλε νὰ εἶναι ἡ Ἐπίκτητος ἢ Κάτων. Δύναται τις νὰ παραδεχθῆ ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ἀρκεῖται ποτε εἰς ταῦτα καὶ ὅτι ἔχουσα ἰσχυρὰν ἀπόφασιν νὰ μεταβάλλῃ μᾶλλον τὰς ἐπιθυμίας αὐτῆς ἢ τὴν τύχην ἐξικνεῖται εἰς τὴν ὑψηλὴν μανίαν τῶν Στωικῶν, οἵτινες ἤρνούντο τὴν λύπην περιφρονοῦντες αὐτήν; Ἄς τὸ εἰπωμεν μετὰ θάρρους μηδεμίαν δεικνύοντες ἔλλειψιν σεβασμοῦ πρὸς φιλοσοφικὴν αἴρεσιν, ἣτις ὑπῆρξε τὸ σέμνωμα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὅτι ὑπάρχουσι λύπαι, καθ' ὧν δὲν εἶναι καλὸν νὰ θριαμβεύσωμεν. Ἡμεῖς θαυμάζομεν ἄνευ ἐπιφυλάξεως τὴν τεθραυσμένην κνήμην τοῦ Ἐπίκτητου, ἀλλ' ἐνώπιον τῆς ἀποφάσεως τοῦ Βρούτου διατάζομεν μεταξὺ τῆς φρίκης καὶ τοῦ θαυμασμοῦ καὶ παρ' ὀλίγον λέγομεν μετὰ τοῦ Βοσσοῦτου ὅτι ἡ φιλοσοφία αὕτη νομίζει ὅτι εἶναι ἰσχυρά, διότι εἶναι σκληρά². Δύναται τις, ὄφειλε τις νὰ εἰξεύρῃ νὰ περιφρονῇ τὴν πείναν, τὴν δίψαν, τὸ ψῦχος, πάσας τὰς φυσικὰς λύπας, ἀλλὰ τὸ ν' ἀκούσῃ τὸ τέκνον του νὰ ζητῆ ἄρτον, τὸ νὰ βλέπῃ αὐτὸ μαραινόμενον καὶ θνήσκον ἐν ταῖς βασάνοις τῆς πείνης, τὸ νὰ πλανᾶται μετ' αὐτοῦ ἄνευ στέγης, ἄνευ ἀσύλου, τὸ νὰ ἐγκαταλείπῃ αὐτὸ ἀποθνήσκων εἰς τὴν θείαν περιφρούρησιν, τὸ ν' ἀσπάζηται τὴν προσφιλεῖ ταύτην κεφαλὴν καὶ νὰ αἰσθάνηται ὅτι ὁ θάνατος μέλλει ν' ἀφήσῃ αὐτὸ νεκρὸν μεταξὺ τῶν βραχιόνων αὐτοῦ, ἢ ὅπερ ἐτι σκληρότερον, τὸ ν' ἀγωνίζηται τις ματαίως κατὰ τῶν κατακτῆσεων τῆς κακίας καὶ νὰ παρίσταται ἀνίσχυρος εἰς τὴν καταστροφὴν ψυχῆς, ὑπὲρ τῆς ὁποίας θὰ ἐθυσίαζε μυριάκις τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ζωὴν· αὐταὶ εἰσιν ὀδύνας, τὰς ὁποίας πᾶσαι αἱ ὑποθήκαι τοῦ στωικισμοῦ δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐλαφρύνωσιν οὐδὲ νὰ θεραπεύωσι καὶ ὧν ἡ ὑπαρξὶς μόνη συνεπάγεται ἀφεύκτως μίαν τῶν δύο τούτων συνεπειῶν· ἢ ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, ἢ ὅτι ὑπάρχει ἄλλη ζωή.

Αὕτη ἡ ἀνισότης κατὰ τὴν διανομὴν τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν ἀποβαίνει ἄλλως ἐπιχείρημα λίαν σπουδαῖον, ὅταν βλέπῃ τις πάντα

¹ Τὴν περὶ κακοῦ φιλοσοφικὴν θεωσίαν τοῦ συγγραφέως ἀπαντᾷ τις ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ τοῦ πονήματος ἐπιγραφομένου «ἡ πρόνοια», ὅπερ σὺν Θεῷ προτιθέμεθα νὰ μεθερμηνεύσωμεν προσεχῶς.

² Μέμνησο ὅτι ὑποκριτὴς εἶ δράματος, οἷον ἂν θέλῃ ὁ διδάσκαλος· ἂν βραχὺ, βραγέος· ἂν μακρόν, μακροῦ· ἂν πτωχὸν ὑποκρίνεσθαι σε θέλῃ, ἵνα καὶ τοῦτο εὐφυῶς ὑποκρίνῃ· ἂν γολὸν, ἂν ἄργοντα, ἂν ἰδιώτην· σὺν γὰρ τοῦτ' ἔστι, τὸ δοθῆν ὑποκρίνασθαι πρόσωπον καλῶς ἐκλέξασθαι δ' αὐτό, ἄλλου. Ἐπίκτητου Ἐγχειρ. Κεφ. ιζ'.

¹ Non quid, sed quemadmodum ferax, interest. Σενέκας περὶ προνοίας κεφ. Β'.

² Βοσσοῦτος, λόγος περὶ προνοίας.

ἡμεῖς δὲν γινώσκουμεν εἰμὴ τὰ μεγάλα δράματα, διότι δέον, ὅπως ὑπόθεσις τις ἀποβῆ ἱστορική, νὰ ἐνδιαφέρῃ τὰ πλήθη ἢ τοὺς ἰσχυροὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἀφανῆς τις ἀδικία συντελεῖται μὴ δὲν ἔχνος καταλείπουσα. Μάχαιρα καταπίπτει, ὑπὲρ τῆς τις ἐξαλείφει τὰς τοῦ αἵματος σταγόνας καὶ τὸ τυροβάζον καὶ πολυάσχολον πλήθος διέρχεται ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς εἰσέτι χλιαρᾶς, μηδὲν ὡς σκεπτόμενον, μὴτε περὶ τοῦ ἰκρίωματος μὴτε περὶ τοῦ θύματος, μὴδ' ἐπερωτῶν, ἂν ὁ πρό μικροῦ ἀποθανῶν καλεῖται *Malesherbes* ἢ *Carrier*. Τότε ψευδῆς φιλοσοφία συνάγει πάσας ταύτας τὰς ἀδικίας καὶ πάσας ταύτας τὰς ὀδύνας, ὅπως δι' αὐτῶν κατασυντρίψῃ τὴν Πρόνοιαν. Ἄλλ' ἡμεῖς οἱ ἔχοντες τὴν πίστιν καὶ οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ παύσωμεν πιστεύοντες εἰς Θεόν, ἡμεῖς αἰσθανόμεθα ἑαυτοὺς βεβιασμένους καὶ κατηναγκασμένους ἐνώπιον ἀδικίας ἀνεπανορθώτου νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν ἀθανάσιαν τῆς ψυχῆς.

[Ἔπεται συνέχεια]

Ἐν Κερκύρᾳ.

ΣΟΚΡΑΤΗΣ ΠΕΤΣΑΛΗΣ

ΑΠΕΡΙΣΚΕΠΤΟΣ ΛΟΓΟΣ

[Ρωσικὸν διήγημα κατὰ μετάφρασιν Ἀγαθουλέους
Γ. Κωνσταντινίδου.]

Ἄγω δὲ ἡμῖν, ὅτι πᾶν ὄμμα ἀγόν, ὃ εἴαν λαλῆσαι ἢ ἀνθρώποι, ἀποδώσονται περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.
(Ματθ. 12, 36).

Α'

Πενήντα βέρστια¹ ἀπὸ τὴν Κασπίαν θάλασσαν, εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Βόλγα ποταμοῦ, ἐπάνω εἰς ἓνα ἀρκετὰ ὠραῖον λόφον εἶνε κτισμένον τὸ χωριὸν Βρανήλοβο. Οἱ Βρανηλοβίται, οἱ κάτοικοι δηλαδὴ τοῦ χωρίου αὐτοῦ, ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων καταγίνονται εἰς τὴν ψαρκίην—καὶ αὐτὴ εἶνε ἡ κυριωτέρα βιομηχανία των. Προτοῦ ν' ἀνοίξῃ ὁ Βόλγας ἀπὸ τὰ πάγη, ἀρχίζει εἰς τὸ Βρανήλοβο ἡ κίνησις, αἱ προετοιμασίαι. Ἄλλος διορθώνει τὰ τρυπημένα δίχτυά του, τὰ ὅποια ἀπλώνει στὴν αὐλὴ ἀπὸ τῆ μιᾶ φράκτῃ ὡς τὴν ἄλλῃ· ἄλλος λιμάρει τὰ γκίστρια γιὰ τὰ χονδρὰ ψάρια· ἄλλος μὲ σηκωμένα ὡς τὰ γόνατα βρακιά καὶ ὡς τοὺς ἀγκῶνας τὰ μανίκια εἶνε ἐνασχολημένος καὶ διορθώνει τὴν «φελοῦκά» του, ποῦ εἶνε ἀναποδογυρισμένη ἐπάνω στὴν ἐλευθερωμένη ἀπὸ πάγους ὄχθη. Μερικοὶ ἔχουν βάρκες ἀρκετὰ μεγάλες, μὲ κατὰστρωμα, ποῦ μοιάζουν σὺν ἰστιοφόρα πλοῖα. . . Ἄμα ὁ Βόλγας ἐλευθερωθῆ ἀπὸ τὰ πάγη, ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀρσενικοὶ κά-

τοικοὶ τοῦ Βρανήλοβο φεύγουν γιὰ τὴν ἐργασία τους. Αἱ γυναῖκες δὲν λαμβάνουν μέρος εἰς τὰς ψαρκίαις προετοιμασίας, οὔτε εἰς αὐτὸ τὸ ψάρευμα: αὐταὶ ἔχουν ἄλλας ἰδικὰς των παντοτεινὰς φροντίδας—τὲς ἀγελάδες, τὲς κότες, τὲς χῆνες, τὲς πάπιες, καὶ ἐν γένει τὸ νοικοκυριό—αὐτὴ εἶνε ἡ ἐργασία των. Καὶ πρέπει νὰ εἰποῦμεν τὴν ἀλήθειαν: αἱ γυναῖκες τοῦ Βρανήλοβο εἴμπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς πῶς δὲν ἐργάζονται χειρότερα ἀπὸ τοὺς ἀνδρας. Γάλα, βούτυρο, ξυνογάλα, ἀνθόγαλα, αὐγά, ὅλα τὰ κουβαλοῦν εἰς τὴν πρωτεύουσάν του νομοῦ, τὰ πωλοῦν καὶ παίρνουν ἀρκετὰ χρήματα.

Ἐξοῦσε εἰς τὸ Βρανήλοβο πρὸ τριαντα χρόνων ὁ χωρικός Γιάκοβος Στεπάνιτς Βοροδάτης. Χωρικός καλός, τίμιος καὶ ἐργατικός καὶ τὸν ἐκτιμοῦσαν ὅλοι μέσα στὸ χωριό. Ὁ χωρικός αὐτός εἶχε ἓνα ἐλάττωμα—ἦτον ὀξύθυμος, ἀλλὰ, εἶνε γνωστόν, ὅτι ὅλοι οἱ ὀξύθυμοι εἶνε ἀμνησικακοὶ καὶ συνήθως ἔχουν ἀγαθὴ καρδιά. Τέτοιοι ἦτον καὶ ὁ Βοροδάτης.

Ἐκείνη τὴν ἐποχὴν ποῦ ἀναφέρεται ἡ ἱστορία αὐτῆ, ὁ Βοροδάτης ἦτον σαράντα χρόνων καὶ εἶχε δεκαεπτὰ χρόνια ποῦ ἦτον παντρευμένος ἀπὸ δεύτερο γάμο. Εἶχε τέσσαρα παιδιά: τρεῖς ἀπὸ τὴν δευτέρα του γυναῖκα, δύο υἱοὺς καὶ μιὰ κόρη, καὶ ἓνα υἱόν—τὸν Ἀνδρέα ἀπὸ τὴν πρώτην. Πολὺ ἀγαποῦσε ὁ Βοροδάτης τὴν πρώτην του γυναῖκα, ἀλλὰ ὁ Θεὸς δὲν ἔδωσε νὰ ζήσῃ πολὺν καιρὸ μαζί της. Ὑστερ' ἀπὸ τρεῖς χρόνια τοῦ ἐγέννησε τὸν υἱόν του τὸν Ἀνδρέα καὶ ἀπέθανε εἰς τὴ γέννα. Ἀπόμεινε ὁ Βοροδάτης μόνος μὲ τὸ νεογέννητο βρέφος καὶ μὲ λύπη, σὺν βουδὸν στὴν καρδιά.

Ἐπεριπατοῦσε σὺν τρελλός, μὲ κρεμασμένα κάτω τὰ χέρια, μὲ σκυμμένη κεφαλὴ καὶ δὲν ἐσῆκωνε ἀπὸ τὸν καῦμὸ τὰ μάτια του νὰ ἰδῇ κόσμον. Τὰς πρώτας ἡμέρας οἱ γείτονες ἀπὸ λύπη τὸν ἐβοηθοῦσαν καὶ τοῦ ἐκτύταζαν τὸ νοικοκυριό του. Ἀλλὰ οὔτε ἡ ἐργασία οὔτε τὸ νοικοκυριὸ τοῦ Βοροδάτη ἐπήγαιναν καλά. Καὶ βέβαια πῶς εἴμποροῦσε αὐτός νὰ μείνῃ μόνος, χωρὶς νοικοκυρὰ μὲ μωρὸ παιδί; Θέλοντας καὶ μὴ, ἤναγκάσθη ὁ Βοροδάτης νὰ ξαναπαντρευθῆ. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸ ἐράνη ἄτυχος. Ἐσκέφθη ὁ Βοροδάτης νὰ πάρῃ στὸ σπίτι του μητέρα γιὰ τ' ὄρφανὸν καὶ ἐπῆρε μιὰ κακὴ μητέρα: γλωσσού, κακιὰ καὶ πονηρὴ τοῦ ἔτυχε ἡ δευτέρα γυναῖκά του. Δυστυχισμένη ζωὴ ἐπερνοῦσε τὸ καῦμένο τὸ παιδί. Ὁ πατέρας ἀρχισε νὰ πηγαίνει ὅπως πρῶτα εἰς τὴν ἐργασία του, ἀπὸ τὴν πρώτην ἀνοίξῃ ἕως τὴν ἀρχὴν τοῦ χειμῶνα ἔλειπε ἀπὸ τὸ σπίτι· ἐκεῖ ἔμενε μονάχα ἡ γυναῖκά του καὶ ἔκαμνε ὅ,τι ἤθελε. Ἐτυχε τὸ παιδί νὰ μείνῃ καὶ νησιτικὸ καὶ διψασμένο, καὶ ἔξω νὰ μείνῃ μὲ κακοκαιρία, ὅσο δὲ γιὰ γροθιᾶς καὶ σφονδυλιᾶς

¹ Τὸ βέρστι εἶνε 1066 μέτρα.

ἀπ' αὐτὰ ἦταν χορτασμένο. Ἐμεγάλωσε τὸ παιδί χωρὶς νὰ γυρίσῃ νὰ τὸ ἰδῇ κανεὶς, χωρὶς νὰ γνωρίσῃ μητρικὰ χάρδια, μητρικὰς φροντίδας. Ἡ ὄψις του παρουσίαζε ἓνα παιδί καταπεσμένο, τρομαγμένο, ἐφοβεῖτο τὸ κάθε τι, ἦτον σὺν ἀγγίμῃ, ἐπροσπαθοῦσε μάλιστα ν' ἀποφεύγῃ κάθε ἓνα ποῦ ἐζητοῦσε νὰ τὸ χαδέψῃ. Καὶ βέβαια, ἡ μητριά δὲν τὸ εἶχε συνηθισμένο σὲ χάρδια. Καὶ στὸν πατέρα του μάλιστα τὸν ἴδιον ἦτον ντροπαλός, ἂν καὶ ἀγαποῦσε τὸν πατέρα του.

Καὶ ὁ Βοροδάτης ἀγαποῦσε τὸν Ἀνδρέα, τὸν ἀγαποῦσε περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ τὴν ἀγάπην του τὴν ἐκρυβε εἰς τὸ βάθος τῆς καρδιάς του καὶ δὲν ἤξευρε νὰ τὴν φανερώσῃ. Καὶ ἦτον αὐστηρὸς καὶ ἐφρονοῦσε, ὅτι ποτὲ δὲν πρέπει νὰ δίνῃ κανεὶς θάρρος στὰ παιδιά του.

Ὁ καιρὸς ἐπερνοῦσε καὶ ὁ Ἀνδρέας ἐσφράγιζε τὰ ὀκτὼ χρόνια. Τὰ γράμματα τὰ ἔπαιρνε τὸ παιδί καὶ γρήγορα ἀρχισε νὰ διαβάζῃ καὶ νὰ γράφῃ. Ὁ ἀναγνώστης τῆς ἐκκλησίας τὸν ἐπῆρε βοθητὸ του καὶ τὸν ἔβαζε νὰ διαβάζῃ τὲς ὥρες, τὸν ἐξάψαλμο καὶ τὸ ἀπόδειπνον. Ὁ Ἀνδρέας εἰδιόβαζε δυνατὰ καὶ καθαρὰ μὲ τὴ λεπτὴ φωνίστα του.

Ἔτσι ἐπερνοῦσε ἡ παιδικὴ ἡλικία τοῦ Ἀνδρέα.

Β'

«Οἱ γέροι γερνοῦν καὶ οἱ νέοι μεγαλώνουν», λέγει ἡ παροιμία· ἐμεγάλωσε καὶ ὁ Ἀνδρέας, ἔγεινε ψηλὸ, ὠραῖο παλληκάρι, ντροπαλὸς ὡς πρὶν καὶ ἀπέφευγε τοὺς ἀνθρώπους. Τὴν μητριά του δὲν τὴν ἀγαποῦσε, ἀλλὰ τὸν πατέρα του τὸν ἐσέβητο καὶ τὸν ἄκουε. Ὁ Ἀνδρέας ἔγεινε πλέον δεκαεννέα ἐτῶν. Ὁ ἀναγνώστης τῆς ἐκκλησίας τοῦ Βρανήλοβο εἶχε κόρη—τὴν ἔλεγον Μάρθα. Ὁ Ἀνδρέας ἐρωτεύθη τὴν ὠραία Μάρθα καὶ ἐκείνη τὸν ἀγάπησε. Φαίνεται ὅμως, πῶς δὲν ἦτον τυχερὸ τοῦ Ἀνδρέα νὰ εὐτυχῆσῃ, γιὰτὶ ἡ Μάρθα ἀρραβωνίσθηκε τὸ δάσκαλο τοῦ γειτονικοῦ χωριοῦ· οἱ γονεῖς μὲ χαρὰ ἔδωσαν τὴ θυγατέρα των, ἀλλὰ καὶ ἡ Μάρθα δὲν ἐναντιώθη. Ἄκουσε ὁ Ἀνδρέας ποῦ ἐγένετο λόγος στὸ χωριό, πῶς ἡ Μάρθα παντρεύεται καὶ δὲν ἐπίστευε ταῦτιά του: δὲν εἴμποροῦσε ποτὲ νὰ παραδεχθῆ πῶς ἡ Μάρθα θὰ τὸν ἐλησμονοῦσε. Ἀλλὰ γι' αὐτὸ ὠμιλοῦσαν πλέον ὅλοι καὶ δὲν εἴμποροῦσε νὰ μὴν τὸ πιστεύσῃ. Μὲ σκυμμένη τὴν κεφαλὴ καὶ σκοτεινότερος ἀπὸ φθινοπωρινὴ νύκτα ὁ Ἀνδρέας, σχεδὸν μὲ κανένα δὲν ἤθελε νὰ μιλήσῃ. Ἐπιστρέφων μιὰ φορὰ ἀπὸ τὸν κάμπο, ἀπάντησε τυχαίως στὸ δρόμο τῇ Μάρθᾳ, ἡ ὅποια ἀναζητοῦσα τὴν ἀγελάδα τῆς ποῦ δὲν εἶχε ἔλθῃ στὸ σταῦλο. Στὴν πρώτη στιγμὴ ἐκτύπησε ἡ καρδιά τοῦ Ἀνδρέα ἀπὸ χαρὰ, μόλις ὅμως συνῆλθε, τὸν ἐκυρίευσεν λύπη μεγαλειότερη ἀπὸ τὴν χαρὰ ποῦ εἶχε αἰσθανθῆ πρωτίτερα. Ἀρκετὸ

διάστημα ἐπήγαιναν καὶ οἱ δύο χωρὶς νὰ μιλήσουν οὔτε λέξι. Εἰς τὴν κεφαλὴ τοῦ Ἀνδρέα ἐστρηφογύριζε μιὰ βασανιστικὴ σκέψις, ἀλλὰ δὲν ἀπεφάσιζε νὰ τῆς μιλήσῃ πρῶτος.

— Μάρθα, τῆς εἶπε ἐπὶ τέλους πολὺ παραγμένο, εἶν' ἀλήθεια αὐτὰ ποῦ λένε στὸ χωριό; Αἶ; ἀλήθεια εἶνε;

— Ἀλήθεια εἶνε, σιγὰ-σιγὰ εἶπεν ἡ Μάρθα.

— Ἀλήθεια; ! Κι' ἀμ' ἐγὼ; . . . εἶπεν ὁ Ἀνδρέας μὲ πιασμένη φωνή.

— Ἐγὼ δέ . . . ἐγὼ δὲ φταίγω, — ἐδικαιολογήθη ἡ Μάρθα, — ὁ πατέρας μου . . . Ἐναντία στὸ θέλημα τοῦ πατέρα του δὲν πρέπει νὰ πηγαίνει κανεὶς . . .

— Δὲ φταῖς . . . Ὁ πατέρας σου . . . εἶπε, σὺν νὰ τὰ ἔλεγε μέσα του ὁ Ἀνδρέας. Μήπως ἐμένα μποροῦσε ὁ πατέρας μου νὰ μὲ ἀναγκάσῃ νὰ σ' ἀφήσω; . . .

— Σὺ εἶσαι ἄνδρας, Ἀνδρέα, καὶ ἐγὼ εἶμαι κορίτσι, ἐγὼ δὲ μ' ἔμπορᾷ . . .

Ἐπῆγαν κάμποσο δρόμο ἀκόμη χωρὶς νὰ μιλοῦν.

— Ἄ, ἐκόντεψα νὰ τὸ ξεχάσω, εἶπε ἔξαφνα ἡ Μάρθα, μὲ περιμένει ὁ πατέρας μου στὴ Λυκότρυπα, ἐσυμφωνήσαμε ν' ἀνταμωθοῦμ' ἐκεῖ. — Καὶ βιαστικὰ βιαστικὰ ἀποχαιρέτησε τὸν Ἀνδρέα καὶ σχεδὸν τρεχάτη ἐτρέβηξε ἴσια πρὸς τὴν χαράδρα, ποῦ τὴν ἔλεγον Λυκότρυπα.

Πολλὴ ὥρα ὁ Ἀνδρέας παρατηροῦσε τὴ Μάρθα ποῦ ἐφευγε καὶ σιγὰ σιγὰ ἐσθύνετο ἀπὸ τὰ μάτια του ἡ λευκὴ μορφή της. Τέλος ἐχάθη ὀλότελα μέσ' στὸ λιβάδι, κοντὰ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου. Καὶ ὁ Ἀνδρέας ἐξακολουθοῦσε νὰ παρατηρῆ πάντοτε μὲ κορφωμένα τὰ μάτια πρὸς τὸ μέρος της. Τυραννικὴ, ἀνυπόφορη θλίψις τοῦ ἐσφιγγε τὴν καρδιά.

Ἦτο πλέον ἀργά. Τὸ ἐλαφρὸ ἀεράκι ποῦ ἐφυσοῦσε ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ ἔφερε τὸν Ἀνδρέα εἰς τὸν ἑαυτό του. Ἐκαμε μιὰ χειρονομία ἀπελπιστικὴ καὶ μὲ σκυμμένη κεφαλὴ ἐτρέβηξε σιγὰ σιγὰ κατὰ τὸ σπίτι. Πλησιαζόντας ἀνοίξε σιγὰ σιγὰ τὴν πορτίτσα καὶ ἐμπῆκε στὴν αὐλὴ. Στὸ σπίτι δὲν εἶχαν κοιμηθῆ ἀκόμη ἀπὸ τὴν καλύβα ἀκούοντο ὀμιλίες. Ὁ Ἀνδρέας δὲν ἤθελε νὰ συναντήσῃ κανένα καὶ ἐτρέβηξε ἴσια στὴ χορταποθήκη, ὅταν ἔξαφνα ἀνοίγει μὲ κρότο ἡ θύρα καὶ βγαίνει ἀπ' ἐκεῖ ὁ πατέρας του.

— Ποῦ ἦσουν, βρε κακοῦργο; ! ἐφώναξε μὲ θυμὸ τοῦ Ἀνδρέα ὁ Βοροδάτης ἐρχόμενος κοντὰ του.

Ὁ Ἀνδρέας δὲν ὠμιλοῦσε.

— Ποῦ ἦσουν; Ἄ, οὔτε ἀπόκρισι θέλεις νὰ μοῦ δώσῃς; Στάσου, ἐγὼ νὰ σοῦ λύσω τὴ γλωσσά σου, χαμένο κεφάλι! Ὅχι, ἐσὺ θαρρεῖς πῶς ἐγὼ δὲν ἔχω μάτια. . . Ὅχι, ἀπὸ καιρὸ ἐγὼ βλέπω τὲς πανουργίες σου. . . Νὰ γυρίζεις

χωρίς άδεια, ποιός ξέρει ποῦ, ὡς τὰ μεσάνυχτα! Στάσου, ἐγὼ θὰ σὲ μάθω. . . ἐγὼ νὰ σοῦ δείξω, μὲ ποιὲς συναναστρέφουσαι ἐφώναξε ὁ Βοροδάτης ἐξω φρενῶν ἀπὸ τὸ θυμὸ του, ἀρπάζοντας τὸ γυιό του ἀπὸ τὸ λαϊμὸ καὶ σύροντάς τον στὴν ἀποθήκη.

Ὁ Ἀνδρέας στὴν ἀρχὴ ὑποτάχθηκε, ἀλλὰ ὕστερα ἀπὸ τὰ τελευταῖα λόγια ἐτραβήχθηκε ἐξαφνα μὲ δύναμι ἀπὸ τὰ πατρικὰ χέρια κ' ἐστάθη παρατηρώντας ὠργισμένα τὸν πατέρα του.

— Πῶς; ν' ἀπαλλαγθῆς γυρεύεις, καταραμένη ψυχὴ; Ἐγὼ θὰ σὲ διορθώσω.

Ὁ Βοροδάτης ὀλότελα ἐξω φρενῶν πλέον ὤρμησε κατὰ τοῦ γυιού του.

Ἄλλὰ ὁ Ἀνδρέας ἀπομάκρυνε μὲ δύναμι τὰ χέρια του.

Ὁ Βοροδάτης τὰ ἔχασε. Ποτέ, ἕως τώρα, δὲν εἶχεν ἰδεῖ ἀπὸ τὸ γυιό του τέτοια αὐθάδεια.

— Πῶς, κατὰ τοῦ πατέρα σου σηκώνεις χερί! εἶπε πνιγμένος ἀπὸ τὸ θυμὸ ὁ Βοροδάτης. Νὰ φύγης ἀπὸ τὰ μάτια μου, δὲ θέλω πιά, δὲ μοῦ χρειάζεται τέτοιος γυιός. . .

Τὸν συνώδευσε ἕως τὴν ἐξώθυρα τῆς αὐλῆς, τὴν ἀνοίξε καὶ ἐσπρωξε τὸν Ἀνδρέα ἐξω εἰς τὸ δρόμο.

— Ὄξω! Πήγαινε ἀπὸ ἐκεῖ ποῦ ἦρθες, νὰ ἔχης τὴν κατάρα μου, παιδί ἀνυπάκουο, νὰ μὴν πατήσης τὸ κατώφλι μου. . . — Ἐκλείσει μὲ δύναμι τὴ θύρα ἔβαλε ἀπὸ μέσα τὸ σύρτη κ' ἐπῆγε στὴν ἀποθήκη, ὅπου ἐκοιμάτο συνήθως, ὅταν ἦτο ζέστη. Ἐκεῖ ἀνάψε τὸ φανάρι καὶ ἄρχισε κἀτι νὰ μαστορεύη, ἀλλὰ δὲν εἰμπορούσε νὰ κάμῃ τίποτε. Ἀφῆκε τὴ δουλειά, ἔσβυσε τὸ φανάρι κ' ἐπλάγιασε νὰ κοιμηθῆ.

Δυὸ ὥρες ἦταν πλαγιασμένος ὁ Βοροδάτης μὲ κλεισμένα μάτια, γυρίζοντας ἀπὸ πλευρὸ σὲ πλευρὸ ὁ ὕπνος δὲν τὸν ἐπαιρνε. Τέλος, ἀφοῦ ἔχασε κάθε ἐλπίδα νὰ κοιμηθῆ, ἀνοίξε τὰ μάτια του κ' ἐπέσε ἀνάσκελα. Ὁ θυμὸς σιγὰ σιγὰ τοῦ εἶχε περάσει καὶ οἱ συλλογισμοὶ του ἐπῆραν τώρα ἡσυχώτερο δρόμο. Ὁ Ἀνδρέας δὲν τοῦ ἔβγαίνει ἀπὸ τὸ κεφάλι: τώρα ὁ Βοροδάτης τὸν ἐλυπεῖτο.

— Ποῦ νὰ εἶνε τώρα, ἐσκέπτετο, ἴσως στέκεται πίσω ἀπὸ τὴ φράχτη, αἶ, ἄς σταθῆ, δὲν πειράζει, θάχρη περισσότερο φόβο. . . Δὲν ἐρχεται νὰ ζητήσῃ συχώρεσι, θὰ φοβᾶται ἴσως. . .

Ἐγὼ ὅμως ἄδικα τὸν ἐδίωξα, δὲν ἔκαμα καλὰ, τὸ πολὺ πολὺ ἔπρεπε νὰ τοῦ κάμω μιὰ ἐπίπληξι καλὴ καλὴ κ' ἐρθαν ἐπιασα νὰ τὸν διώξω κ' ἐγὼ πάλι. Τί ἔλεινὸ χαρακτῆρα ποῦ τοῦ ἔχω! . . . Μὲ παίρνει ὁ θυμὸς καὶ δὲν ξέρω τί κάνω. Θάρρη νὰ ζητήσῃ συχώρεσι—θὰ τότε συχωρέσω, τί νὰ γείνη, θὰ τοῦ δώσω μερικὲς συμβουλὲς κ' ἐτελείωσε. Κι' αὐτὸς ὅμως πάλι, ὁ ἀνόητος, νὰ τολμήσῃ νὰ σηκώσῃ χερί ἐναντίου μου! Καὶ ποιός τοῦ τὰ μάθε; Ὁ Βοροδάτης

ἔπεσε μὲ τὸ πλάγι. — Καὶ ὅμως δὲν ἐρχεται, φαίνεται πῶς ἐπαραφοβήθηκε. . . Βρέ, κ' ἐγὼ ἔχω κλείσει τὴν πόρτα, — ἐθυμώθηκε ἐξαφνα. — ναί, ναί, βέβαια τὴν ἔκλεισα καὶ δὲ μπορεῖ νὰ μῆ μέσα, κάπου ἐκεῖ κοντὰ στὴ φράχτη θὰ στέκεται. Πῶς νὰ κάμω τώρα; . . . Νὰ πάω νὰ τοῦ ἀνοίξω, ἄ, ὄχι, δὲ γίνεται: θὰ μὲ ἰδῆ καὶ μπορεῖ νὰ ὑποθέσῃ πῶς τοῦ κάνω πλάτες. . .

Μὴ γνωρίζων τί ν' ἀποφασίσῃ ὁ Βοροδάτης ἐστρηγογύριζε μὲ ἀνυπομονησία ἀπὸ τὸ ἓνα πλευρὸ στὸ ἄλλο. Τέλος ἐσηκώθη, ἐπῆγε σιγὰ-σιγὰ ἕως τὴν θύρα τῆς αὐλῆς, τὴν ἀνοίξε καὶ μὲ τὴν ἴδια προφύλαξι ἐγύρισε πίσω στὴν ἀποθήκη.

Τώρα αἰσθάνθηκε κάποιαν ἀνακούφισι στὴν καρδιά του. Ἐστρηγογύρισε ἀκόμη λίγο ὁ Βοροδάτης καὶ ἐπὶ τέλους ἀπεκοιμήθηκε.

(Ἐπεται συνέχεια).

ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΥΓΙΕΙΝΗΣ

ΟΙ ΟΦΘΑΛΜΟΙ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

Ἡ ὄρασις εἶνε τὸ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν, ὡς ἀδιακόπως πάντες ἐπαναλαμβάνουσι. Πρέπει λοιπὸν νὰ προσέχωμεν παντὶ σθένει ὅπως μὴ στερηθῆ αὐτοῦ τὸ παιδίον.

Ἡ συνηθεστάτη τῶν νεογνῶν ἀσθένεια τῶν ὀφθαλμῶν εἶνε ἡ πυώδης ὀφθαλμία: δύναται νὰ γείνη προξενος τελείας τυφλώσεως. Αἱ στατιστικαὶ βεβαιούσι τοῦτο.

Ἐν τῷ ὀφθαλμιατρειῷ τῶν Παρισίων, ὁ ἰατρὸς Τρουσσῶ εὗρεν ὅτι ἐπὶ ἐξακοσίων εἴκοσι ἐπτὰ τυφλῶν ἑκατὸν καὶ εἰς, ἦτοι κατ' ἀναλογίαν δεκαεῖς τοῖς ἑκατὸν ἐτυφλώθησαν συνεπέξ πυώδους ὀφθαλμίας.

Ὁ Magnus ἐπὶ διαχιλίω πεντακοσίων εἴκοσι ὀκτὼ περιπτώσεων τυφλώσεως ἐξετασθειῶν παρ' αὐτοῦ, εὗρεν ἀναλογίαν δέκα ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν ὀφειλομένων εἰς τὴν αὐτὴν αἰτίαν. Γενικῶς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ πλείστοι τῶν λεγομένων ἐκ γενετῆς τυφλῶν εἶνε ἀτυχῆ θύματα τῆς ὀφθαλμίας.

Τὴν ἀσθένειαν ταύτην δυνάμεθα κἀλλιστα νὰ ἀποφύγωμεν. Γινώσκουμεν καὶ τὸ μικρόδιόν της καὶ τὴν προέλευσιν αὐτοῦ.

Ὡστε ἔχομεν ὅπλα ὅπως ἀντιπαραταχθῶμεν ἐναντίον του.

Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε πάντοτε νικηφόρος καὶ ἡ προφυλακτικὴ ὑγιεινὴ παρέσχεν ἡμῖν σημαντικὰς περὶ τοῦτο ἐκδουλεύσεις.

Ἄλλοτε ἡ ἀναλογία τῆς ὀφθαλμίας ἀνῆρχετο εἰς 10, 12 καὶ 15 περιπτώσεις ἐπὶ 100 παιδίων. Μετὰ δὲ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν ἀντισηπτικῶν μεθό-

δων κατέπεσαν εἰς 2, εἰς 1, εἰς 0,5 καὶ εἰς 0,1 τοῖς 100.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν τυφλῶν ἐν Εὐρώπῃ ἀνέρχεται εἰς τριακοσίας ὡς ἐγγιστα χιλιάδας.

Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ ἀναλογία τῶν ἐξ ὀφθαλμίας προερχομένων τυφλώσεων ἀνέρχεται εἰς 10 100. Ὡστε κατ' ἀκολουθίαν, ἔχομεν τριάκοντα χιλιάδας τυφλῶν, οἵτινες θὰ ἠδύναντο, νὰ βλέπωσιν, ἐὰν ἤθελον ληφθῆ περὶ αὐτῶν προφυλακτικὰ μέτρα.

Ἄλλὰ τί εἶνε ἡ ὀφθαλμία; Καὶ πῶς προσβάλλει τὸ παιδίον;

Κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς γεννήσεως, ἐνίοτε τὴν τετάρτην ἢ καὶ τὴν πέμπτην, παρατηρεῖται συνήθως ἐλαφρὰ ροδίνη ἐξόγκωσις τοῦ ἐνὸς τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ νεογνοῦ. Ἀκολουθῶς τὸ αὐτὸ ἀναφαίνεται καὶ εἰς τὸν ἕτερον ὀφθαλμόν.

Τὰ κράσπεδα τῶν βλεφάρων προσλαμβάνουσι ζωηρὸν ἐρυθρὸν χρωματισμόν. Αὕτη εἶνε ἡ ἐναρξίς τῆς ὀφθαλμίας.

Διαστείλατε τὰ βλέφαρα, διότι τότε ἀκόμη εἶνε εὐχερὲς τὸ τοιοῦτον. Θὰ ἴδητε δὲ ἐκκρινόμενας σταγόνας τινὰς ὑγροῦ διακυοῦς χρώματος κιτρινωποῦ βαθέος. Ἐὰν δοκιμάσητε ν' ἀνατρέψητε τὸ βλέφαρον, θὰ ἴδητε ὅτι ὁ ἐπιπεφυκὸς ὑμῆν εἶνε ὅπως αὐτὸν ἐξωδηκῶς. Εἰς τὸ βάθος τοῦ κανθοῦ διακρίνονται ἴνεις τινες κιτρινωπαὶ ἐκ βλέννης καὶ πύου.

Τὰ ἐλαφρὰ ταῦτα φαινόμενα εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς ἀσθενείας.

Τὸ παιδίον μετ' ὀλίγον ἀδυνατεῖ ν' ἀνοίξῃ τοὺς ὀφθαλμούς: ὁ ὑμῆν καθίσταται ρικνὸς καὶ ἐξωγκωμένος: ἡ διαστολὴ τῶν βλεφάρων ἀποβαίνει λίαν δυσχερὴς, ἐξέρχεται δ' ἐξ αὐτῶν ἐν ἀφρονίᾳ ὑγρὸν κατ' ἀρχὰς μὲν ὀροπυῶδες, εἶτα ἐντελῶς πυῶδες.

Ἡ ἀσθένεια τότε εὐρίσκεται ἐν τῇ ἀκμῇ της: πρέπει λοιπὸν νὰ ἐφαρμοσθῆ θεραπεία ριζικὴ καὶ τοῦτο ὅσον τὸ δυνατόν ἐγκαιρότερον.

Πολλάκις οἱ ἐνδιαφερόμενοι δὲν σπεύδουσι. Αἱ τροφοὶ ἢ αἱ μητέρες ἐξ ἀμαθείας δὲν συμμερίζονται πολλάκις τὴν ἀπαισιοδοξίαν τοῦ ἰατροῦ. Νομίζουσι ὅτι πρόκειται περὶ κρουολογήματος ἢ ὅτι ἐγένετο χρῆσις πολὺ ψυχροῦ ὕδατος πρὸς πλύσιν τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ νηπίου, πολλάκις δὲ βραδύνουσι νὰ συμβουλευθῶσι τὸν ἰατρόν.

Κατὰ τὴν διάρκειαν ταύτην τοῦ διασταγμοῦ καὶ τῆς βραδύτητος ἡ νόσος μεταδίδεται εἰς τοὺς βαθεῖς ὑμένες. Ὁ μέγας δ' ἐκ τῆς ὀφθαλμίας κίνδυνος πρόέρχεται ἀκριβῶς ἐκ τῶν τοιούτων περιπλοκῶν.

Εἶπον ὅτι τὸ αἷτιον τῆς ὀφθαλμίας εἶνε μικροβιον. Τὸ μικροβιον τοῦτο ἐνδεχόμενον νὰ εὐρίσκηται ἐν καταστάσει πυώδει κατὰ τὴν στιγμήν

τοῦ τοκετοῦ. Ὡστε τὸ πρῶτον θεραπευτικὸν μέσον συνίσταται εἰς τὴν πλήρη ἀντισηψίαν τῶν ὀργάνων: ἐπιτυγχάνεται δὲ αὕτη δι' ἀφθόνων πλύσεων μετ' οὐσιῶν μικροβιοκτόνων, ὡς βορικοῦ ὀξέος, οἰνοπνεύματος κλπ.

Εὐθὺς μετὰ τὴν γέννησιν πρέπει νὰ πλυθῆ καλῶς τὸ πρόσωπον τοῦ παιδίου δι' ὕδατος περιέχοντος διάλυσιν βορικοῦ ὀξέος.

Διὰ τοῦ αὐτοῦ ὑγροῦ πρέπει νὰ πλυθῆ ὁ περὶ τοὺς ὀφθαλμούς, τὰ βλέφαρα καὶ τὰς βλεφαρίδας χώρος. Τοιοῦτοτρόπως ἀπελευθύνονται μηχανικῶς οἱ μικροργανισμοί. Πρέπει δὲ νὰ πλυθῶσι καὶ οἱ προσπεφυκότες ὑμένες διὰ μίγματος ἀντισηπτικοῦ.

Ἐπιστήμονες τινες μεταχειρίζονται διάλυσιν νιτρικοῦ ἀργύρου, ἀνὰ μίαν σταγὸνα δι' ἐκάτερον τῶν ὀφθαλμῶν. Ἄλλοι μεταχειρίζονται κιτρικὸν ὄξύ ἐν διαλύσει ἢ ὀπὸν λεμονίου. Καὶ τὸ τετριμμένον ἰωδοφόρμιον εἰσαγόμενον μεταξὺ τῶν βλεφάρων εἶνε ὡσαύτως ὠφέλιμον.

Ἡ θεραπεία διαφέρει ἀναλόγως πρὸς τὰς δοξασίας καὶ τὰς περιστάσεις. Ὅθεν τινὲς δὲν προβαίνουν εἰς καυτηριάσεις καὶ ἐπιδέσμους εἰμὴ ὁσάκις ἔχουσι λόγους νὰ θεωρῶσι τὴν ὀφθαλμίαν ὡς ἀναπόφευκτον.

Ἡ ὀφθαλμία εἶνε κολλητικὴ. Δύναται ἄρα νὰ μεταδοθῆ ἀπὸ ἐνὸς βρέφους εἰς ἕτερον, ἢ νὰ μεταφερθῆ διὰ δακτύλων ρυπαρῶν ἐγγισάντων τὸ μiasματικὸν πύον. Ὡστε πρέπει ν' ἀποφεύγητε ἢ ἐπαφῆ τῶν πανίων καὶ τῶν σπόγγων. Ἐν γένει δὲ καλὸν εἶνε νὰ περιορισθῆ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερο ἡ χρῆσις τοῦ σπόγγου διὰ τὴν καθαριότητα τοῦ παιδίου καὶ τῆς μητρὸς. Προτιμότερα εἶνε ἡ χρῆσις ὑδροφίλου βάμβακος, ἀπορριπτομένου εὐθὺς μετὰ τὴν ἀντισηψίαν.

Ἡ μεταξὺ παιδίων συγχρωτίσις παράγει ἐνίοτε μικρὰς ἐπιδημίας. Οὐδ' αὐταὶ αἱ μητέρες εἶνε ἀσφαλεῖς ἀπὸ τοῦ μιάσματος. Ὅθεν καλὸν εἶνε μετὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ παιδίου νὰ μὴ ἐγγίζωσι διὰ τῶν χειρῶν τοὺς ἰδικούς των ὀφθαλμούς.

Ἐν βραχυλογίᾳ ἡ πυώδης ὀφθαλμία, ἀσθένεια τόσο ἐυκόλως μεταδιδόμενη, ἀποφεύγεται ἐυκόλως διὰ τῆς ὑγιεινῆς καὶ τῆς ἀντισηψίας.

— X —

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Αἱ προδοὶ τῆς χειραφετήσεως.

Αἱ Ἀγγλίδες τῆς ὑψηλῆς κοινωνίας κάμνου προδοὺς καταπληκτικὰς εἰς τὸ στάδιον τῆς χειραφετήσεως. Συρμὸς τῆς ἐποχῆς εἶναι ἀπὸ τινος νὰ γυμνάζωνται εἰς τὴν σκοποβολήν. Ὑπάρχουσι δὲ σύλλογοι κυριῶν πρὸς ἐξάσκησιν εἰς τὰ ὅπλα.

«Τί θα γείνωμεν με τὰς ἀνδρογυναϊκὰς μας» ἔγραψε πρὸ τινῶν ἡμερῶν φύλλον τι τοῦ ἀγγλικοῦ ἀστεως μετ' ἀνησυχίας βλέπον τὸν πολλαπλασιασμὸν τῶν σωματείων τούτων. Ποία δύναμις θὰ κατορθώσῃ νὰ τὰς ἐπαγαφέρῃ εἰς τὰ ἀδρὰ ἔργα τῆς ἐστίας τῶν, ἀπὸ τὰ ὅποια ἤρρισαν ἀπελπιστικῶς ν' ἀπομακρύνωνται; — Μὴ φοβεῖσθε, ἀπήντησεν ἄλλη ἐφημερίς. Τὸ κακὸν ἔχει τὸ φάρμακον ἐν αὐτῇ τῇ ὑπερβολῇ του. Θὰ κατανοηθῇ πολὺ ταχέως τὸ γελῶν τῆς τάσεως καὶ θὰ ἔλθῃ φυσικῶς ὁ ἀντιπερισπασμὸς».

Ἡλεκτρικὸς σιδηροδρόμος.

Ἡ Βουλὴ τῶν Λόρδων ἐνέκρινε τὴν κατασκευὴν ἡλεκτρικοῦ σιδηροδρόμου μεταξὺ Λιδερπούλης καὶ Μάντσεστερ. Ἡ ἀπόστασις ἔχουσα μῆκος 52 χιλιόμετρων, θὰ διανύεται εἰς χρονικὸν διάστημα 18 — 20 λεπτῶν, οὕτως ὥστε νὰ ἀναπτύσσεται καθ' ὥραν ταχύτης 160 χιλιόμετρων. Δι' ἐπιτυχοῦς συνδυασμοῦ τῆς ἡλεκτρικῆς τροχοπέδης ἢ ὀλοταχῶς φεύγουσα ἄμαξα θὰ δύναται νὰ σταματᾷ εἰς χρονικὸν διάστημα 37 δευτερολέπτων, ἤτοι εἰς ἀποστάσεως 950 περίπου μέτρων. Τὸ πρὸς κίνησιν ἡλεκτρικὸν βεῦμα θὰ προμηθεύεται ἢ ἄμαξα ἐν τοῦ ἐν Βάρριγκτων ἐργοστασίου ἡλεκτρισμοῦ, κειμένου εἰς τὸ μέτρον σχεδὸν τῆς ὁδοῦ. Ἡ ἄμαξα θὰ περιέχῃ ἀναπαυτικὰς θέσεις διὰ 60 — 90 άτομα· ἀπολυμένης ὅθεν τῆς ἀμάξης ἀναλόγως τῶν ἀπαιτήσεων τῆς συγκοινωνίας κατὰ χρονικὰ διαστήματα ἢ μέχρι 15 λεπτῶν, θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ μεταδιὰζωνται καθ' ἑκάστην 18,000 ἄνθρωποι, ἀριθμὸς δυνάμενος βραδύτερον νὰ αὐξηθῇ σημαντικῶς. Ἡ ἄμαξα (καθὸσον ἄμαξαι καὶ οὐχὶ ἄμαξοστοιχίαι θὰ κυκλοφοροῦσι) φθάσει εἰς τὴν μεγαλειτέραν τῆς ταχύτητά ἀφ' ἧς διατρέξῃ τὸ τρίτον χιλιόμετρον ἀπὸ τοῦ σταθμοῦ τῆς ἀναχωρήσεώς της. Ἡ ὅλη ἀπόστασις θὰ διατρέχεται ἄνευ σταθμοῦ. Ἡ κατασκευὴ τῆς γραμμῆς ἀρχεται λίαν προσεχῶς, ἀκριβῶς δ' ἐκεῖ ὅπου ἄλλοτε ἔθετον εἰς κίνησιν ὁ Στέφενσον τὴν πρώτην σιδηροδρομικὴν ἄμαξοστοιχίαν θὰ ὑπάρχῃ ἐντὸς ὀλίγου ὁ ταχύτατος ἡλεκτρικὸς σιδηροδρόμος.

Φοβερὸν ναυάγιον.

Τὸ ἀτμόπλοιον «Ἰσλανδία» συγκρούσθην πρὸς ὄγκον πάγου ἐναυάγησεν ἐσχάτως εἰς τὰ παράλια τῆς Βορείου Ἀμερικῆς.

Οἱ ἐπιβάται, 125 τὸν ἀριθμὸν, ἐκοιμῶντο κατὰ τὴν ὥραν τῆς συγκρούσεως. Μόλις καταδιβάσθησαν εἰς τὴν θάλασσαν αἱ σωστικαὶ λέμβοι καὶ πανικὸς κατέλαβε τοὺς ἐπὶ τοῦ πλοίου. Οἱ ἄνδρες καταπάτουσαν τὰς γυναῖκας καὶ τὰ παιδιά, ὅπως καταλάθωσι θέσιν εἰς τὰς λέμβους. Εἰς μάλιστα ἤρπασε μὲγαν πέλεκυν καὶ ἠπειλεῖ νὰ ροιεύσῃ πάντα, ὅστις θὰ ἐτόλμα νὰ εἰσελθῇ εἰς τὴν ὑπερπληρωθεῖσαν λέμβον, εἰς ἣν εὐρίσκατο. Ὅταν τέλος αἱ σωστικαὶ λέμβοι ἀπεμακρύνθησαν, αἱ ὑπολειφθέντες ἐπιβάται ἤρξαντο βᾶλλοντες σπαρακτικὰς κραυγὰς. Ἄλλ' ἐν μέσῳ τῶν σιγηῶν τούτων ἡ δόξα τοῦ χρυσοῦ ἐξώθει πολλοὺς εἰς αἰματοχυσίαν. Πολλοὶ χρυσοῦθραι ἐπανερχόμενοι εἰς Ἀλάσκας κατάρροτοι ἐκ χρυσοῦ ἔθραυσαν τὰ χρηματοκιβώτια, ἐνθα

ἐφυλάσσετο χρυσοὶ κόνις ἀξίας 75,000 λιρῶν, ἄλλοι μὲν ὅπως σώσωσι τὴν ἰδιοκτησίαν, ἄλλοι δὲ ὅπως κλέψωσιν. Αἱματηροὶ συνήρθησαν ἀγῶνες πρὸς διεκδίκησιν ὀλίγων τινῶν οὐγγίων χρυσοῦ καὶ ἐσφάγησαν γυναῖκας καὶ παιδιά. Ἄλλοι ἐπήδων παράφοροι μετὰ βαρέος φορτίου χρυσοῦ εἰς τὴν θάλασσαν νομίζοντες ὅτι θὰ σωθῶσιν, ἐνῶ ἄλλοι ἀπέρριπτον τοὺς χρυσοφόρους σάκκους. Τὸ πλοῖον ἐβυθίσθη μετὰ χρυσοῦ ἀξίας 35,000 λιρῶν. Ἡ σιγή ἦτο φρικώδης. Ἰπὸ πυκνὸν σκότος, ἐντὸς παγεροῦ ὕδατος δεκάδες ἀνθρωπίνων ὑπάρξεων ἐπάλαιον πρὸς τὸν θάνατον. Ἡρωισμόν μὲγαν ἐπέδειξεν ὁ πλοίαρχος, ὅστις, ἰδὼν ὅτι ἡ λέμβος εἰς ἣν εὐρίσκατο, ἐκινδύνευε νὰ βυθισθῇ, ἐπήδησεν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐθυσίασε τὴν ζωὴν του χάριν τῶν ἄλλων. Πολλοὶ ἐκ τῶν ἐπιβατῶν ἀπέθανον ἐκ τοῦ ψύχους καὶ τῆς ἐξαντλήσεως. Καθ' ἣν στιγμὴν τὸ πλοῖον κατεβυθίζετο, ὁ ἀτμοδόχος ἐξερράγη, οὕτω δὲ ἐφονεύθησαν πολλοὶ τῶν ἐπιβατῶν ἀγωνιζόμενοι πρὸς τὰ κύματα. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πυγνέντων ἀνέρχεται εἰς 65.

Τὸ ὥρολόγιον τοῦ κουρέως.

Ὁ κουρεὺς τοῦ αὐτοκράτορος Γουλιέλμου δὲν κατώρθωνε ποτὲ νὰ πηγαίη ἀκριβῶς εἰς τὸ λεπτόν συμφώνως μετὰ τὴν αὐτοκρατορικὴν παραγγελίαν. Ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ ἐγάρσιος χρυσοῦν ὥρολόγιον, ἄλλ' ὁ κουρεὺς ἐξηκολούθει νὰ μὴ εἶνε ἀκριβής. Ὁ Γουλιέλμος δὲν ἤξευρε πλέον πῶς νὰ μεταχειρισθῇ τὸν κουρέα του. Ὁ κουρεὺς συνέβαινε πάντοτε κατὰ μοιραῖαν σύμπτωσιν νὰ πηγαίη δύο ἢ τρία λεπτὰ πρωτίτερα ἢ ἀργότερα. Μίαν ἡμέραν ὁ Γουλιέλμος τοῦ λέγει:

— Ἐχεις ἀκόμη τὸ ρολόγι τοῦ σοῦ ἔδωκα;

— Μάλιστα, Μεγαλειότατε ὄριστε το.

— Καλά. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἀξίζει πλέον. Πάρε ἕνα ἄλλο.

Μετὰ τὰς λέξεις ταύτας ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ προσέφερον ἕν νικηλικὸν ὥρολόγιον τῶν 5 μάρκων καὶ ἐπῆρσεν ὀπίσω τὸ χρυσοῦν.

— Πιθάνῶν αὐτὸ τὸ ρολόγι νὰ πηγαίη καλῆτερα, λέγει ὁ αὐτοκράτωρ πρὸς τὸν κουρέα του.

ΠΡΑΚΤΙΚΑΙ ΓΝΩΣΕΙΣ

ΤΟΥ ΚΑΘ' ΗΜΕΡΑΝ ΒΙΟΥ

Διὰ τὴν ἀϋπνίαν.

Διὰ τὴν ἀϋπνίαν ἢ γαλλικὴ «Ἐφημερίς τῆς ὑγείας» συνιστᾷ τὰ ἑξῆς:

- 1) Καλὴν καὶ καθαρὰν κλίνην.
- 2) Εὐάρεστον ἐνασχόλησιν καὶ ἐπαρκῆ κόπωσιν.
- 3) Καθαρὸν ἀέρα καὶ μετρίαν θερμοκρασίαν τοῦ δωματίου.
- 4) Καμμίαν φροντίδα.
- 5) Κενὸν στόμαχον.
- 6) Ἠσυχον συνειδησιν.
- 7) Ἀποφυγὴν παντός διεγερτικοῦ καὶ ναρκωτικοῦ.